

Gotlands bildstenar

Av Sune Lindqvist

Bland Gotlands rika skatter av minnen från hednatidens sista årtusende utgöra bildstenarna en av de förnämligaste och likväl föga kända grupperna. Att få till stånd en samlad utgåva av dem alla framhålles visserligen som ett livligt uttalat önskemål redan i den bevarade skriftväxlingen från 1860- och 70-talen mellan Per Adolf Säve, den om sin fäderneös antikvariska utforskande så högt förtjänte läroverksläraren i Visby, och hans i Uppsala verkande broder Karl. P. A. Säve, som räddat ett stort antal sådana minnesmärken från förstörelse, är också den förste, som målmedvetet samlat in uppgifter om och teckningar av bildstenar, men föga därav blev det honom förunnat att se publicerat.

Efter bröderna Säve togs uppgiften om hand av en yngre generation gotlandsfödda arkeologer: Gabriel Gustafsson och Fredrik Nordin. Fast deras huvudsakliga verksamhet var förlagd till Oslo, resp. Vänersborg, hunno de med en grundlig inventering och högst avsevärd ökning av det förut kända materialet. Med hjälp av Kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens förre teknare, Olof Sörling, kunde de också anskaffa noggrant utförda och omsorgsfullt, ofta flerfaldiga gånger granskade teckningar av så gott som samtliga kända stenar. Men både Gustafsson och Nordin och till slut även Olof Sörling gingo hädan utan att få se detta sitt med så stor kärlek och stolthet omfattade arbete avslutat.¹) Vitterhetsakademien, som efter hand påtagit sig en god del av det ekonomiska ansvaret, överlät då åt mig att verkställa slutredigeringen. Härtill tarvades emellertid en ny revidering av monumenten och en längre tids koncentrerat arbete med det föreliggande antecknings- och bildmaterialet. Tillfälle härtill har beretts mig först genom ett anslag från Humanistiska fonden år 1932.

Den korta översikt av bildstenarnas former och innehåll, som här följer, vilar till största delen på de sist nämnda Gotlandsforskarnas iakttagelser och rön.

¹ I Studier tillägnade Oscar Montelius 19⁹/₉03 har Fredrik Nordin likväl givit ett värdefullt förhandsmeddelande: Till Frågan om de gotländska bildstenarnas utvecklingsformer.

En förteckning visar, att vi numera äga kännedom om inemot 250 bildstenar. Därav äro dock endast omkr. 125 hela eller någorlunda fullständigt bevarade hällar, som en gång varit resta. Åtskilliga av dem ha genom vittring eller tramp förlorat alla sina bilder. Ett hundratal nummer utgöra större eller mindre fragment av liknande stenar. Resten består av ett slags med de egentliga bildstenarna sammanhörande, men ursprungligen lagda hällar, vilkas speciella uppgift jag i det följande får anledning att närmare beröra.

Det är sju sekler, som bildstenarnas historia omfattar. De äldsta tillhöra nämligen 400-talet, de yngsta 1000-talet. Efter all sannolikhet föreligger en obruten tradition från början till slut. Men det är ändå inte fråga om en helt intern, av främmande påverkningar ostörd, successiv utveckling. Tvärtom, vi kunna med full skärpa iakttaga tre stora bildstensepoker, då särskilt många och i stora mått tilltagna monument kommo till. De åtskiljas av mycket långvarigare mellantider, som huvudsakligen alstrat mindre monument — dvärgstenar — och sällan sådana av mer betydande kvalitet.

Den tredje av de stora bildstensepokerna tillhör 1000-talet. Den är samtidig med den egentliga runstenstiden i Svealand, framför allt Uppland. Nu anbragtes också inskrifter så gott som undantagslöst på bildstenarna. Både språket, fraseologien och sakinnehållet tyckas vara ungefär desamma som på de fastländska runstenarna.

På Sjonhems kyrkogård har man återfunnit tre ståtliga hällar, som tillsammans bildat ett av 1000-talets mäktigaste runmonument. En av dem, fig. 1, säger oss att »Rodvisl och Rodalf, de läto resa stenarna efter söner sina tre; denna efter Rodfos; honom sveko 'blakumen' (valaker, nu rumäner) under en utlandsfärd; Gud hjälpe Rodfos' själ, Gud svike dem som honom sveko!»

Likt innehållet står också ornamentiken i fullaste samklang med den på runstenarna i andra delar av vårt land. Specifikt gotländsk är egentligen bara den omsorgsfulla daningen av hällarnas konturer: ett nästan halvcirkelformigt huvud är genom tvära indragningar avgränsat från en nedåt likformigt breddad bål.

Det kristna korset, som i Sjonhem fått en mycket framträdande plats, är emellertid ofta på bildstenarna ersatt av helt andra sinnebilder.

På Hablingbo kyrkogård stod, tills det för några år sedan flyttades in i kyrkan, ett så beskaffat monument. Det är ornerat på ömse breddsidor. Den ena, fig. 2, visar en spjutbärande ryttare och framför honom en kvinna med dryckeshorn i handen och kanske en matkorg därunder. Hon kunde tänkas

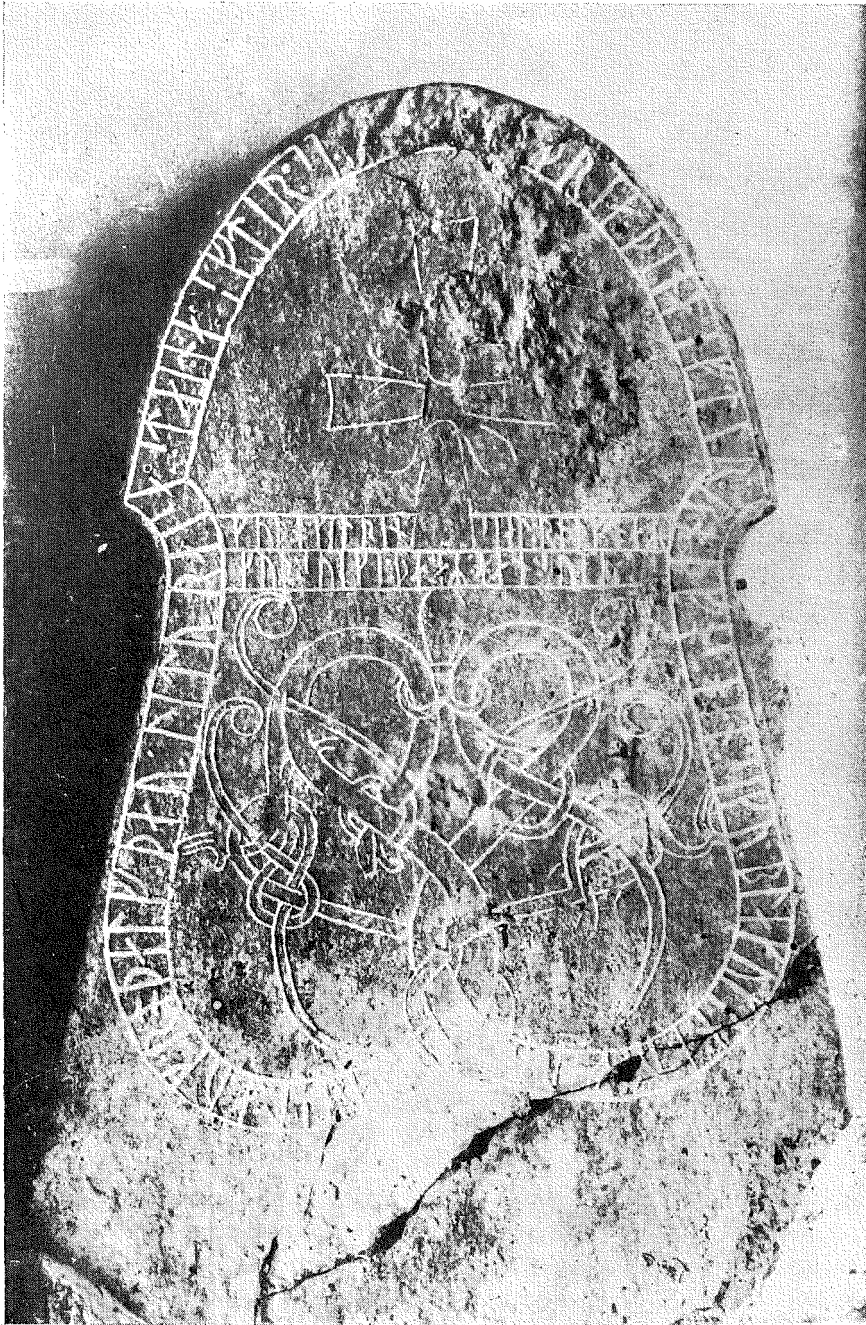

Fig. 1. Bildsten från Sjonhems kyrkogård, i Gotlands fornsal.

Fig. 2. Bildsten från Hablingbo kyrkogård, nu inflyttad i Hablingbo kyrka.

föreställa den sörjande änkan, men man vill gärna i henne se valkyrjan, som hämtar den döde till Valhalls fröjder.

På andra sidan av samma häll möta vi det andra av de yngre bildstenarnas käraste motiv: ett välbemannat skepp med stort råsegel. Det erinrar väl om den dödes forna sysselsättning men har måhända också tillagts någon djupare, symbolisk mening.

1000-talet nyttjade också en annan, för Gotland lika egendomlig och vid denna tid lika traditionsbunden bildstensform. Det är hällar, som i vissa fall ställts flera kant i kant och som alltid ha raka vertikalsidor; endast överkanten är rikare konturerad. Under golvet i Ardre kyrka hittades år 1900 fyra sådana stenar. En har fältet präktigt dekorerat i runstensstil, fig. 3, men i mitten äro ett par små mänskliga gestalter instuckna, vilket sällan tillhör den stilen. Det är åter en rest av de närmast föregående sekelns genuint gotländska bildstenstradition. En andra sten från samma plats, fig. 4, visar avsevärt mer av samma slag: en man med ett barn på axeln värjer sig få-

Fig. 3. Bildsten från Ardre kyrka, i Statens historiska museum.

fängt mot anfallen av ett flertal huggande ormar. Den tredje och fjärde stenen, fig. 5 och 6, båda tyvärr starkt fragmenterade, ha föga eller intet av den sirliga runstensornamentikens slingor men desto mer av berättande figurscener. Bl. a. uppträder en ryttare, på åttafotad häst — Sleipner.

Efter all sannolikhet har samme man gjort de nämnda fyra Ardrestenarna. Man kan taga för givet, att de alla utgöra delar av ett och samma monument. Konstnären hade så att säga många färger på sin palett. Han gladde sig åt att få visa prov på sin färdighet lika väl i den då moderna runstensstilen som i reproducerandet av de helt olikartade motiv, som redan ägde månghundraårig hävd på gutarnas ö.

Att han inte behövt gå lång väg för att få se något av de äldre, så smykkade monumenten, kunna vi förstå av att jämsides med de nämnda fyra hållarna och ytterligare tre från samma tid, ehuru av den andra huvudformen, låg under kyrkgolvet ett präktigt, till dimensionerna vida mäktigare monument, som förmodligen är ett par sekel äldre, fig. 7. Och endast en halv mil från Ardre kyrka, vid Tjängvide i grannsocknen Alskog, har man återfunnit ett andra likartat monument, efter all sannolikhet utfört av samme man som »den stora Ardrestenen».

Utom ryttaren på den åttafotade hästen och det bemannade skeppet med sitt stora, snedrutade segel se vi här en hel rad scener, som tydligen illustrera hjältesagan eller den hedniska mytkretsen och förmodligen utan vidare varit förståeliga för dåtidens gutar. Till en del kunna även vi förstå dem. Man torde sålunda inte behöva betvivla, att ej under skeppets akter

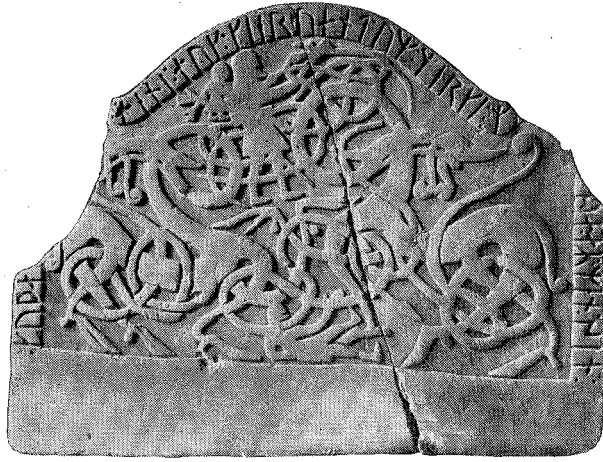

Fig. 4. Bildsten från Ardre kyrka, i Statens historiska museum.

Fig. 5 och 6. Bildstenar från Ardre kyrka, i Statens historiska museum.

Fig. 7. Bildsten från Tjängvide i Alskog, i Statens historiska museum.

ses den vittberömda Völunds smedja, med hammare och tänger. De två huvudlösa kropparna strax till höger därom tillhöra kung Niduds söner, vilkas avlivande ju utgjorde en del av den grymma hämnd, som mästersmeden utkrävde, för att Nidud låtit skära av hans knäsenor. Till vänster ses väl Völund själv i den fågelhamn, han skall ha gjort sig för att fly.

Längst ned till vänster ses två män i en båt, fiskande med ljuster och nät, och det kan hända, att bilden närmast till höger därom föreställer hur

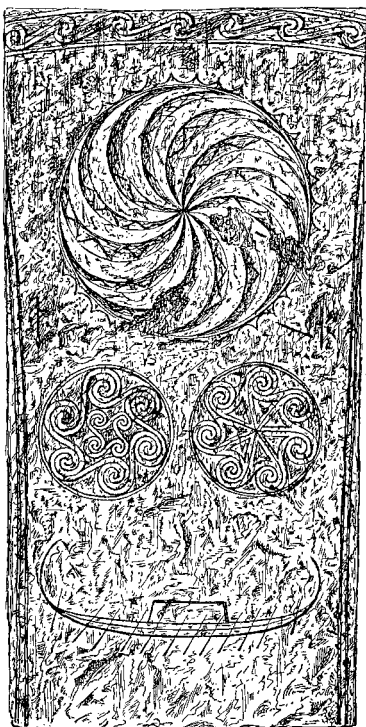

Fig. 8. Bildsten i Bro kyrkas sydvmur.

Tor, för att skaffa sig agn av tillbörlig storlek, vrider huvudet av en ox i jätten Hy-mers hage. I så fall se vi förmodligen i den lilla fiskebåten strax under skeppets förstäv Tor ännu en gång, nu med samma agn på kroken, väntande på att Midgårdsormen skall nappa.

Den stora Ardrestenen är typisk för ett flertal bildstenar i så måtto, att skilda scener strötts ut över den tillgängliga ytan vårdslöst, till synes utan krav på inbördes sammanhang. Vi stå inför en slentrianmäs-sig upprepningskonst. Man märker föga av andan och kraften hos en skapande konst-när.

Till dateringen tjäna endast de inrama-de bårdernas flättnöster, åtminstone om vi från se runskriften på den av samme man utförda Tjängvidestenen. Liksom runstens-slingorna för 1000-talet äro de här före-kommande, delvis av djurkroppar samman-satta mönstren närmast kännetecknande för den högt drivna konststil, som med frodig kraft härskade på Gotland och i Uppland under generationerna omkr. år 700. Även om den nu visade stenen kan tänkas vara åtskilligt senare — då ju dess ristningar äro mindre ursprungsfiska — är det i alla fall just tiden omkr. 700, som inleder den *andra* av de stora bildstensepokerna.

Innan jag framdrager flera förnämligare prov på denna tids alstring, vill jag göra mina läsare förtrogna med den första av de stora bildstensepo-kerna. Stenarna voro då av annan form. Några voro i det närmaste rektan-gulära; flertalet har dock vertikalsidorna svagt utsvängda upptill och över-kanten något konvex.

En ypperlig företrädare för denna typ är den till nära 2 meters längd bevarade häll, som fogats in i Bro kyrkas södra mur och tyvärr fördensku-ll stympats upptill, dock ej mer än att den ursprungliga formen kan rekon-strueras, fig. 8. Det är ett verkligt solitt arbete både ur teknisk och dekora-tiv synpunkt. Man har valt en häll, vars godsida är nästan plan. En centi-meterbred skråkant gränsar av denna mot smalsidorna, som säkert bliv-it noggrant planhuggna intill full bredd, förmodligen omkring 15 cm. God-sidan ramas in av två omkring 1 cm. breda, svagt nedmejslade refflor

längs vardera vertikalkanten. Längs överkanten en bredare bård, ur vars nedmejslade bottenfält en spiralranka höjer sig. Fältet smyckas av en större och två mindre rundlar, den förra med virvel-, de senare med spiralmotiv in; därunder en långbåt med talrika åror; över dess reling höjer sig i mitten ett tält eller en kajuta; besättningsmän, mast och segel saknas. Allt är gjort med säker hand, men reliefen, som väl förstärkts av nu för länge sedan försvunna färger, är mycket låg. Jag antar, att man avsiktligt lämnat de försänkta fältens ytor skrovliga av mejselärr för att färgen skulle fästa bättre.

Denna sten, som för övrigt har en lika intressant make inpassad i samma kyrkas tornmur, ger oss det mesta av den första bildstensepokens motivförråd. Dit hör emellertid också en del småfigurer, som genom livfullt naturalistisk form på ett märkligt sätt kontrastera mot rundlarnas och bårdernas geometriska stramhet. Ett par streck m. m. vid ömse sidor i jämnhöjd med storrundelns underkant antyda, att detta tillskott ej heller saknats här, fast sekellång vittring plånat ut det mesta därav.

Stenen från Vallstenarum, fig. 9, nu i Statens historiska museum, ger några ypperliga prov på dessa småfigurer: nedtill två män med spjut och sköld, upptill två behornade djur, som kasta huvudena starkt bakåt.

Talrika andra, vanligen mer eller mindre fragmenterade stenar visa, att ett strängt fasthållande vid de få redan omtalade motiven ej hindrat utvecklandet av stor variation i fråga om de alltid elegant formade detaljerna.

Den ornamentik, vi här se, passar lika bra för trä och för metall. Vi äga också ett antal goda silversmycken med samma slags, karvsnidade eller stämplade motiv. De tillhöra 400-talet (och tiden omkr. 500). Dit kunna även dessa bildstenar utan tvekan hänföras.

Från en något senare tidpunkt härrör däremot den i form och ornamentik starkare avvikande sten, som nu står rest inom ett stort gravfält vid Havor i Hablingbo, fig. 10. I en därvarande vikingatidshög hittades den av Gabriel Gustafsson, sekundärt nyttjad som betäckning över en nedsänkt grav. Till samma ändamål hade man även nyttjat andra behuggna och ornerade hällar; de flesta av dem voro mer långsmala och hade företrädesvis fått den ena, i längdriktningen svagt bågformiga långsidan behuggen. Godsidans ornering sluter sig som en bård intill denna kant. Ett par av dessa stenar i graven (däribland den å fig. 11) hade en bård i precis samma utförande som den nyss visade hällen. Tidigare föreställde man sig, att sådana stenar varit resta såsom fig. 11 visar och sålunda utgjort ett slags ytterligt låga bildstenar, föregångare till de högre och fördenskull rikare smyckade hällarna. De böra dock utan tvivel förklaras på annat sätt. De uppträda oftast flera tillsammans och gärna jämte stenar av den högre typen. Lagda i rad med den slåthuggna kanten utåt ha de bildat den cirkelformiga

Fig. 9. Bildsten från Vallstenarum, i Ståens historiska museum.

skoningen kring omkring 10 meter vida högar. Vi få tänka oss, att på sådana högars krön de samtida höga hällarna med rikare ornering varit resta.

Denna överraskande rika utformning av de första bildstensmonumenten passar i stycke med tidens höga kulturella standard. 400-talet är Nordens guldålder. Under ingen annan del av hednatiden hade Nordens söner lika rika tillfällen som nu att inhämta bl. a. tekniska färdigheter. Det är vid byggnadshyttor inom det romerska rikets gränser, som den erforderliga tekniska färdigheten vunnits. En lika god stenbehandling, som dessa 400-talsmonument visa upp, möter ej här i Norden ånyo förrän ett gott stycke in i medeltiden. Naturligtvis är det också bland de talrika, till karaktären mångskiftande gravmonumenten längs vägarna utanför de romerska städerna, som vi böra söka förebilderna till de gotländska. Ja, kanske vi också få se en inspirationskälla i vissa till de fornkristna kyrkornas inredning hörande stenarbeten, i bröstvärnen till amboner och hägnaderna kring *scholæ cantorum*.

Emellanåt torde två sådana resta hällar ha hört till ett och samma monument. De ha då stått parallellt vid ömse ändar av en grav och kunde sålunda förliknas vid de ur jorden uppstickande gavlarna till den säng, vari den döde slumrade. Detta är en inom den kristna världen länge omtyckt gravform. Eljest känna vi den bäst i Norden från medeltidens inbrott.

För sådan uppställning synas med säkerhet ett antal ganska små, på sin höjd en halv meter höga stenar ha använts. Delvis äro de till form och ornering så lika de stora 400-talsmonumenten, att de utan tvekan böra hänföras till samma tid. Andra introducera den endast på översidan svängda bildstensform, som vi redan gjort bekantskap med genom de smärre Ardrestenarna. Slutligen finna vi flera sinsemellan starkt varierande former, som inbjuda till uppdragande av en utvecklingslinje från den nästan rektangulära bildstentypen och till den med halvcirkelformigt huvud på en nedåt breddad bål.

Även dessa huvudsakligen till 500- och 600-talet hörande dvärgstenar utmärka sig i regel för en omsorgsfull behuggning. Med tiden blev det dock allt vanligare, att man nöjde sig med en någorlunda »självslet» häll; en omsorgsfullt huggen skråkant fick emellertid alltjämt gränsa av den naturslätta godsidan från de mer eller mindre starkt svängda smalsidorna. Bildinnehållet var under nämnda århundraden ett annat än förr. Man möter företrädesvis en eller ett par mot varandra ställda »simfåglar», tydligen erinrande om de fornkristna gravmonumentens så vanliga duvbilder, och dessutom gärna farkoster av helt annan typ än förr: korta, högstävade båtar med roder och ett litet, tavelformigt segel på hög mast.

Fig. 10. Bildsten på gravfältet vid Havor i Hablingbo.

Vi återvända nu till den andra stora bildstensepoken, den som inträder med tiden omkr. år 700. Enstaka prov på de hit hörande monumenten ha redan berörts, men bara ett par, som tillhöra denna förnäma epoks efterklang. Vi ha vidare sett, hur starkt ännu 1000-talets runristare i sin formkänsla voro bundna av traditionerna härifrån, och vi ha slutligen studerat dess förutsättningar. Att jag sparat de bästa alstren från den andra huvud-epoken till sist, beror på det särskilda intresse, som de tilldraga sig.

Tekniskt sett äro de vida mer primitiva än både äldre och yngre: man har valt självsläta hällar; deras naturligt småbukande, kanske här och var gropiga godsida har använts sådan den var; ingen skarphuggen skråkant skiljer den från smalsidorna, och de äro endast grovt tuktade. Orneringen är också mer lättvindigt gjord än eljest. Med en knivspets har man skisserat upp konturerna av de bilder, som skulle framträda på hällen; sedan har bottenfältet mejslats ned till helt obetydligt djup.

Det är den konstnärliga kvalitén, flottheten i teckningen, som väger upp dessa brister i tekniskt avseende.

Två motiv dominera framför andra på dessa hällar. Det ena är ryttaren, fig. 12, gärna med sköld, spjut, svärd, kanske också hjälm; han tyglar en riktig, fyrbent häst. Det kan hända, att en kvinna med ett horn i handen möter honom, men det är ingalunda nödvändigt. Det andra huvudmotivet är det stora, präktiga skeppet med sirligt uppsvängda, ofta inrullade stävar. Endast överkropparna av besättningsmännen skymta ovanför raden av sköldar vid relingen. Skeppet har ett stort råsegel, gärna snedrutat till synes ge-

Fig. 11. Kantsten från bildstenskrönt hög, funnen jämte stenen fig. 10 i en vikingatida gräv; i Statens historiska museum.

nom ett duken stärkande nät av rep, som nedåt fortsätta i eller anknutits till en rad av skot, som vart och ett hålles av en besättningsman.

På de största monumenten tillkomma därjämte smärre scenbilder med berättande innehåll. Och väl att märka, nu är det inte, som på den stora Ardrestenen, fråga om oredigt hopgyttrade, döda figurmassor. Figurerna äro i regel ordnade i rader på en klart angiven marklinje. De ha mången gång fått liv genom ett träffsäkert återgivande av talande gester.

Ett av de förnämaste, men så vitt man av det bevarade kan döma mer lugna av dessa monument är den stora stenen från Smiss i Stenkyrka, nu i Gotlands fornsal, fig. 13. Stenen är, fast stympad nedtill, nära 2,5 meter hög. Huvudbilden, det nära 1 meter höga skeppet, är märkligt nog tecknad på ett sätt, som torde få anses vara ett djärvt och trots bristande konsekvens i detaljerna ingalunda fåfängt försök att nå perspektivisk verkan: den akterstäv, med styrmannen i lyftingen, är något större och sänker sig djupare ned än fören; omvänt är seglet bredare över fören än över aktern. Man får intryck av att skeppet slörar bortåt för akterlig vind.

Bildfältet närmast ovanför kan antagas visa den härtagna Hildr, som åtminstone skenbart söker stifta fred mellan den, som tagit henne, och fa-

Fig. 12. Bildsten från Lillbjärs i Stenkyrka, i Statens historiska museum.

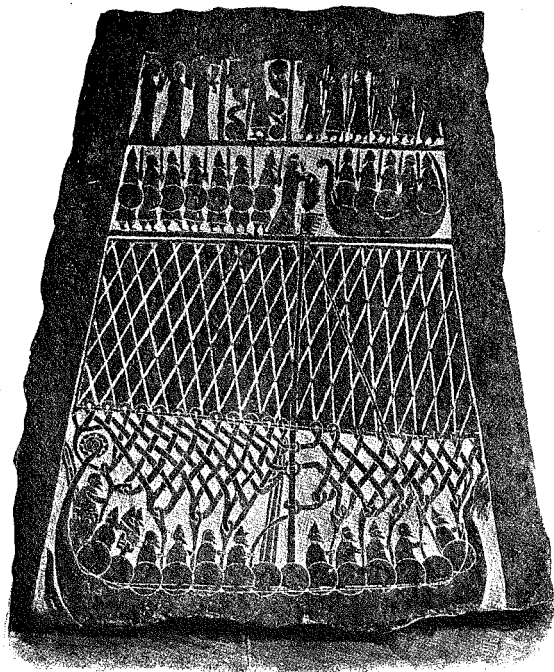

Fig. 13. Del av bildsten från Smiss i Stenkyrka,
i Gotlands fornsal.

dern, som kommer seglande för att hämnas kvinnorovet. Det är i så fall samma scen, som Brage den gamle poetiskt skildrat såsom målad på en sköld, han fått i gåva av en kung Ragnar.

En över 3 meter hög sten från Tängelgårda i Lärbro, fig. 14, nu i Statens historiska museum, har mer livfulla scener. I det halvrunda toppfältet se vi, utom en avgränsad bisen, hur en strid utkämpas. Längst till höger en häst, vars tygel fattats av en framför stående man med svärdet i högsta hugg. Sadeln är tom, men en kraftig linje går därifrån ned till en under hästen liggande man, tydligen den fallne ryttaren. Över hästen kretsas asfåglar; en sådan har redan slagit klorna i en annan man, som ligger på valplatsen, ännu med vapnet i handen.

I det övre av de rektangulära bildfälten se vi ånyo den fallne ryttaren, nu lyft på en hästbår, och tre sörjande. De förefalla gå i motsatt riktning, men det lär fordom ha varit sed att vid begravningar göra allt bakvänt. Det kan alltså tänkas, att de tre sörjande verkligen tillhöra liktåget och sålunda gå baklänges.

I tydlig kontrast mot allvarsstämningen här står triumfscenen närmast under: en ryttare med segerkrans i handen följes ivrigt av andra krans-

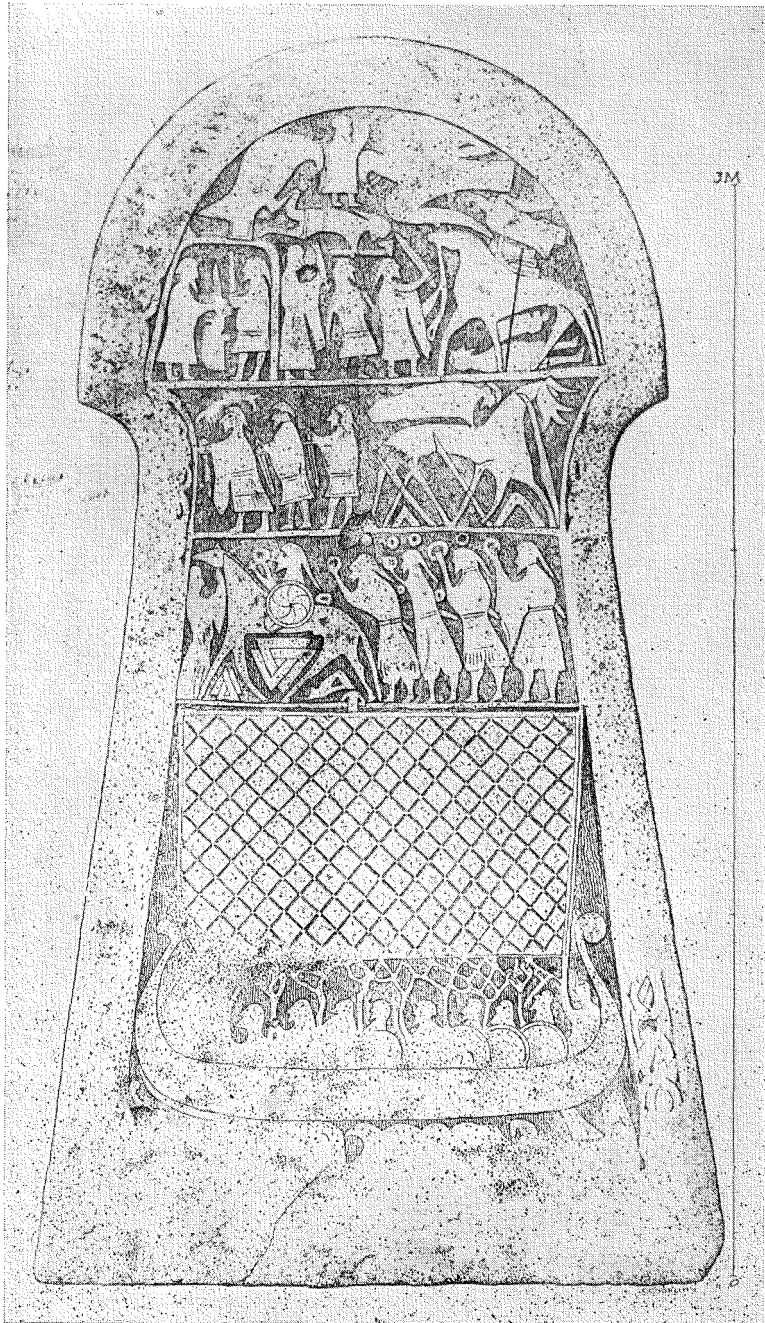

Fig. 14. Bildsten från Tängelgårda i Lärbro, i Statens historiska museum.

Fig. 15. Skulpterad marmorhäll i Lateranmuseet, Rom.

svingande män och mötes av en kvinna med upplyftade händer. Man kan tänka sig flera tolkningar; för egen del tror jag emellertid på ett idésammanhang mellan denna bild och exempelvis den vackra senantika gravrelief, fig. 15, nu i Lateranmuseet, som visar, hur en fallen romersk ryttare, själv bekransad och följd av en kranssvängande man, mottages av dödsriktets gudinna.

Det skulle ej heller förvåna mig, om en sten vid Hammars i Lärbro i analogi härmed visar den fallne krigare, till vars åminnelse stenen rests, hälsad av en vingad segergudinna. Det är i varje fall vida mer av klassisk stilkänsla i dessa bilder än i den ryttare på ofta åttafotad häst, mött av en hornbärande valkyrja, som vi minnas på stenarna från efterklangens tid.

Till slut avbildar jag i fig. 16 den stolta, 3,5 meter höga häll, som nu står på Bungemuseets tomt men hämtats dit från samma plats som den sist omtalade.

Det lilla fältet allra överst visar ett överfall på en lugnt sittande person, troligen en kvinna, eftersom en fågel ses plocka korn från marken strax bredvid. Närmast därunder ha vi kanske skildringen av hur den därtill förpliktade eggas till hämnd. Stridshäst och vapen stå redo. Tredje scenen visar kanske det högtidliga offer, varmed i sinom tid hämnandet inledes. Längst till vänster ses ett starkt nedböjt träd. Stammens mitt får tänkas

fastbunden vid det andra trädet. Under står en man med nedböjt huvud. En snara går från hans hals till det nedböjda trädets övre del. När repet, som håller trädet nedböjt, skärs av, skall snaran dragas åt och den olycklige slungas upp i luften. Fåglar kretsas i närheten, vissa om rov. Närmare centrum, under en kraftgivande triangelgrupp, står förmodligen ett altare; två präster syssla däromkring. Från andra sidan nalkas fyra högresta män. Den främste räcker fram en fågel med hopbundna vingar, de andra svinga ivrigt sina svärd. Inför denna så dramatiskt framställda offerscen erinras man om Gautreks sagas berättelse om Vikars offring liksom även om en i Ynglingatal förekommande anspelning på ett fullbordat offer av samma karaktär:

»Fordom med blod av sin egen furste
svärdbärarna marken bestänkte,
och landhären från den livlöse
drypande vapen — från Domalde — bar.»

Av allt att döma ha vi sålunda här ett mitt under rådande hedendom gjort försök att återge stämningen i ungefär samma scen, som Carl Larsson sökte fånga i sitt bekanta Midvinterblot.

Under en bredare tvärbård i höjd med stenens hals följer så en av stridslust brinnande scen, motsvarande den vi redan mött på Stenkyrkastenen, och slutligen bilden av en strid i full gång. Också här ses en ur sadeln störtad ryttare och sänker sig asfågeln, lysten efter sin hemska föda.

Vi kunna naturligtvis inte utesluta möjligheten av att dessa scener skolat illustrera händelser, vari den, som fått monumentet, spelat den tragiska huvudrollen. Men det förefaller troligast, att ristaren endast återgivit några även i annat sammanhang, t. ex. för prydnad av bonader i kämpahallarna, älskade motiv ur en hjältesaga, måhända närmast den om Hildrs bortrövande och om det hämndetåg, som föranleddes därav.

För övrigt gör jag naturligtvis inte anspråk på att rätt ha tolkat mer än det allra väsentligaste av vad ristaren en gång velat framställa. Min avsikt har endast varit att frammana en känsla av den dramatiska spänning, som ostridigt finns i denna bildsvit. Vi stå inför ett verk av en fantasifylld, säker tecknare och kunna endast beklaga, att spåren av den pensel, med vars hjälp han nyanserat och förrikat detaljerna, för länge sedan plånats ut, så att nu endast de om ett skuggspel erinrande silhuetterna stå kvar.

Härmed slutar jag denna lilla översikt av Gotlands märkliga bildstenar. Genom skiftande former och starkt växlande karaktärer registrera de den

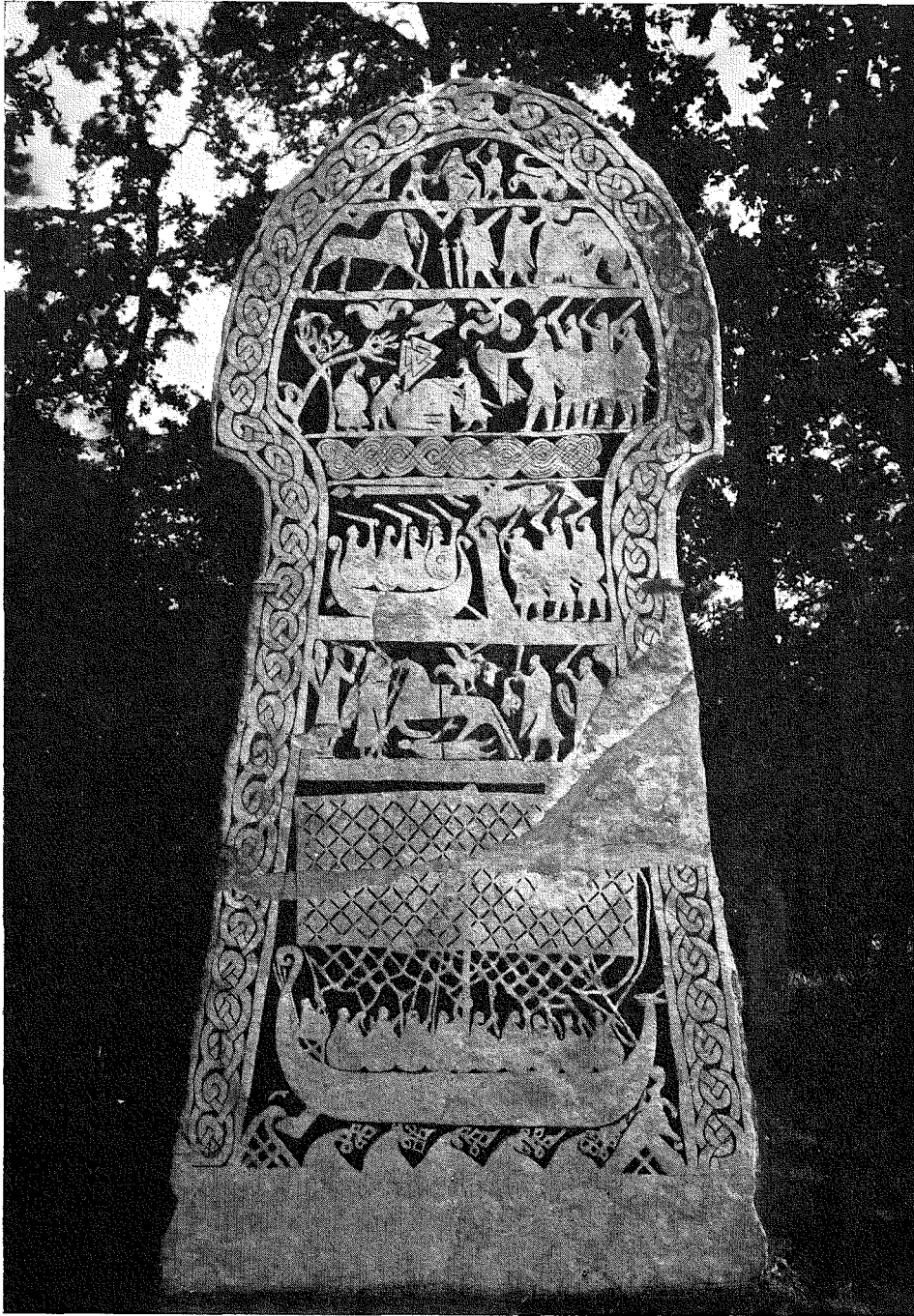

Fig. 16. Bildsten från Hammars i Lärbro, i Bunge museum.

upp- och nedgående kurvan för den kultur, som gutarna ägde under de sju sista seklen av hednatiden.

I den första av de tre stora bildstensepokerna kunna vi utan svårighet konstatera starka reflexer av senantikens rika, under 400-talet för nordborna som för andra germaner vidöppna odling. Utan svårighet kunna också starka, av missionärer burna påverkningar från det kristna Västeuropa spåras i den tredje stora bildstensepokens, 1000-talets, pratfulla runvårdar. Men ingen skriven källa räcker att skingra mörkret kring de historiska händelser, som borde ge oss förklaringen till den kulturella högkonjunktur, som Gotland och Uppland, framför varje annan del av Norden, enligt talrika arkeologiska vittnesbörd av annan art ha åtnjutit under mansåldrarna omkr. år 700, när den andra av de stora bildstensepokerna var inne.

Summary.

The Isle of Gotland — the province of Sweden, which is richest in finds from the first millennium A. D. — has preserved a great many remarkable figured stones, to which no other part of the North has got anything corresponding, worth mentioning. Most of them are made of limestone, a few of sandstone. Several Gotlandic students, the latest of them being Gabriel Gustafsson and Fredrik Nordin, both now deceased, have made a close study of these monuments, but the results were not published, as was intended. This task was therefore given to the author, who of course has made extensive use of their work.

The history of the figured stones embraces seven centuries. Most of them, however, and the most important ones, belong to three fairly short periods, separated by long intervals, when nearly all the monuments produced were rather small, and very seldom first-rate ones.

The first class of big stones belongs to the V. century and the time about 500 A. D., the second one to the time about 700, and the third to the XIth century. It is notable that the oldest ones are technically the most accomplished. The front and the sides of these stones are carefully cut even and separated from each other by a narrow slope. The skillfully drawn decoration, to which analogies are to be found on contemporary Gotlandic jewelry, as well as the technical proceeding of the stonecutting, presumably must be due to the lively intercourse with the Roman empire. These stones were essentially rectangular, only at the top slightly curved outwards; some of them (as fig. 8—10) were erected on mounds, bordered with recumbent slabs with the outer edge plain-cut and a spare decorative border along it (fig. 11).

The second class of big stones includes the biggest and as to their representations most interesting stones. Their peculiar outline — a semicircular head, separated by a recess from a body getting wider downwards — which is kept without much variation right down to the XIth century, was given its shape during the preceding interval, on the basis of the form of the oldest slabs. The cutting is reduced to a minimum, the front side never being plain-cut, nor adorned with a slope. On a surface tolerably smooth by nature have been drawn with the point of a knife the outlines of a ship and a horseman, and possibly in addition one or several representations of many figures, seeming to deal chiefly with a fight and what has preceded and followed this fight. Afterwards the ground has been chiselled off. Only through the painting, of which, however, no traces are preserved on figured stones from this time, the figures appear to have got their final, detailed shape. But even now, as outlines only, they not seldom give proof of an obvious gift for drawing (fig. 12—14 and 16).

Some figured stones from Tjängvide and Ardre (fig. 7), well known in literature, can be characterized as late and artistically very inferior, but they have a special interest through the numerous motives from tales and myths, which, without any feeling for the decorative effect, are spread over the surface. Obviously connected with these are several smaller XIth century stones, with plenty of figures (as fig. 2), whereas all the bigger monuments from this time (as fig. 1) are adorned only with the elegant interlacings of the so called »style of the runic stones», along with the christian cross.

Besides these main types of the figured stones there is also a special form, distinguished by the fact that only the top of the stone has a more elaborated outline, reminding of the antique gable. Sometimes a pair of such stones may have marked the two ends of a grave. Or in some cases four slabs (among others fig. 3—6) have together formed a coffin, placed on the grave. These special forms belong to the same time as the second and the third classes of the big stones.

Nordskandinaviskt—nordeuropeiskt

Etnologiskt varjebanda

Av Gösta Berg

Vid genomgången av etnologiska källskrifter av skilda slag kan varje intresserad samlare icke underlåta att göra anteckningar också om saker och ting, som falla utanför själva brännpunkten för hans aktuella intressen. Icke alltid blir man i tillfälle att ställa sådana liksom i förbigående gjorda annotationer till kollegors och vänners förfogande, när de upptaga respektive ämnen till grundligare behandling i ett vidare sammanhang. Å andra sidan erbjuder även ett dylikt material mången gång värdefulla bidrag till kännedomen om kulturutvecklingen och dess olika detaljer. Att finna en form för dess offentliggörande utan alla anspråk på fullständighet ter sig därför som en fråga av betydelse. I det följande har ett försök gjorts att publicera en del notiser av denna karaktär, samlade kring ett knippe ämnen, i sig själv icke så betydelsefulla men likväl av den art, att de ge möjlighet till utblick över vidare områden inom det etnologiska forskningsområdet.

Ur en viss synpunkt förete dessa ämnen en bestämd likhet: de äro ägnade att exemplifiera möjligheterna för en rekonstruktion av den kultur av ålderdomligt kynne, som en gång efter allt att döma varit utbredd över den allra största delen av vårt land, men som redan i gammal tid trängts undan av nya kulturböljor, som nått oss framför allt från Västeuropa. På många punkter visar denna äldre kultur bestämda likheter med förhållandena i nordöstra Europa och norra Asien, men många omständigheter tyda på att vi här stå inför en nordeuropeisk gemenskap, som under långa tider sprängts sönder och förkvävt av element, upptagna ur den mediterrana odlingen. För oss kom upplösningsarbetet emellertid framför allt att förmedlas av de västeuropeiska kulturländerna. Endast genom ett samvetsgrant aktgivande på säkra reliktföreteelser kunna vi nu nå fram till detta äldre kulturstadium och till och med stundom med reliktförekomsternas hjälp göra oss en föreställning om dess geografiska utbredning i urgammal tid. Ofta visar det sig därvid, att det just är de enkla och okomplicerade men

därför också klarast urskiljbara kulturyttringarna som hjälpa oss längst och ge de säkraste utslagen.¹

I. Knipholken.

Flerstädes i de nordliga delarna av vår världsdel har insamlandet av fågelägg lämnat viktiga och mången gång nödvändiga bidrag till kosthållet. Redan Olaus Magnus skildrar, hur sjöfåglarna »lägga sina nästen på nakna hällen, några på hopsnodda torra vasstrån eller på torrt gräs, och värpa där otaliga ägg, som var och en, som kommer seglande dit, fritt kan lägga beslag på. Man samlar äggen i stora tunnor och torgför dem, eller också skalar och insaltar man dem och förvarar dem länge och väl som en välkommen förstärkning av hemmakosten. De smaka gott, fastän de komma från vildfåglar».² Ett sådant insamlande, som i våra dagar är bäst känt från fågelbergen på Färöarna och Island, har i äldre tid förekommit allestädes också i vårt land.

J. Oedman skildrar dylik äggtäkt vid 1700-talets mitt i Bohuslän³, och år 1773 antecknar A. G. Barchæus från norra Halland: »En man klagade på bönderna, att de taga äggen undan fogeln till pannkakor, och därmed öder honom ut; andra sade nej härtill; ty om så hände, vore Fogeln ej årl. där till sådan myckenhet.»⁴ Från en senare tid finnes en anteckning i Etnologiska undersökningens arkiv från Otterstads socken på Kållandsö, i vilken skildras hur man vid sjöstränderna samlade ägg efter tärna, fiskmåsar och lom och bland annat använde dem som högtidsrätt vid påsken. Så länge långnäbban ännu fanns talrikt på Öland, använde bönderna dess ägg »till pannkaka eller svinmat».^{4b} Från Åland skildras måsägg och särskilt äggvälling på måsägg som en synnerlig läckerhet.⁵

Som bekant är det relativt sent som tamt fjäderfä mera allmänt börjat hållas som husdjur hos de svenska bönderna, åtminstone norrut i landet. Man måste tänka sig, att före denna tid äggen efter vildfåglarna spelade en mycket stor roll. När man å andra sidan observerar den betydelse äggätandet hade i vårens kalenderriter, särskilt på 1 maj och genom kyrklig inverkan vid påsken, får man en god inblick i detta förhållande. Ilmari Manninen har påpekat det intressanta förhållandet, att på de svenska run-

¹ Nils Lithberg har berört dessa frågor i den avhandling, Till allmogekulturens geografi, som inleder första bandet av denna tidskrift (Rig 1918).

² Olaus Magnus, Historia om de nordiska folken, sv. övers. IV, Uppsala 1925, s. 141.

³ Chorographia Bahusiensis, Sthlm 1746, s. 257.

⁴ Underrättelser angående landthushållningen i Halland, Lund 1924, s. 55.

^{4b} B. Hanström, Fauna och flora, Uppsala 1915, s. 56.

⁵ J. Rosberg, Bygd och obygd, Helsingfors 1919, s. 37.

Fig. 1. Knipholk uppsatt i en tall. Arvidsjaurs socken, Norrbotten. Foto G. Hallström. Nordiska museets arkiv.

kalendrarna på Nuckö i Estland festtecknet för 1 maj återger ett fågelrede med ett ägg.⁶

En specialiserad form av äggtäkt med en mera begränsad utbredning utgör användningen av den så kallade knipholken eller andstuten. Redskapet består av ett slags holk, förfärdigad av en urgröpt stock, och användningen tillgår så, att man uppsätter holken i ett lämpligt träd vid en sjöstrand eller intill ett vattendrag och på detta sätt bereder fågeln en lämplig ruvningsplats. Holkens ägare kan sedan vid valda tillfällen och med iakttagande av en viss försiktighet vittja redet på de nyvärpta äggen. Efter allt att döma är det denna metod, som redan från 1500-talet skildras av Olaus Magnus med de en smula oklara uppgifterna om hur man »fångar vattenfåglar i korgar, upphängda liksom fågelbon i trädens grenar vid havsstränderna. I dessa slå sig änderna med förkärlek ned för att lägga ägg, och kläcka ut ungar, för rävarnas skull, som ofreda dem på land».⁷ Om knipholkens förekomst i senare tid i norra Sverige finnas jämförelsevis många och fylliga uppgifter. Från Gällivare i Lule lappmark skriver Abraham Hülphers omkring år 1790: »At skaffa sig tilgång på fogelägg,

⁶ Die Sachkultur Estlands I, Tartu 1931, s. 20. Manninen har (s. 18 ff.) också sammanfört flera belägg på äggtäkt från Ryssland och Estland.

⁷ Olaus Magnus, a. a., IV, s. 154.

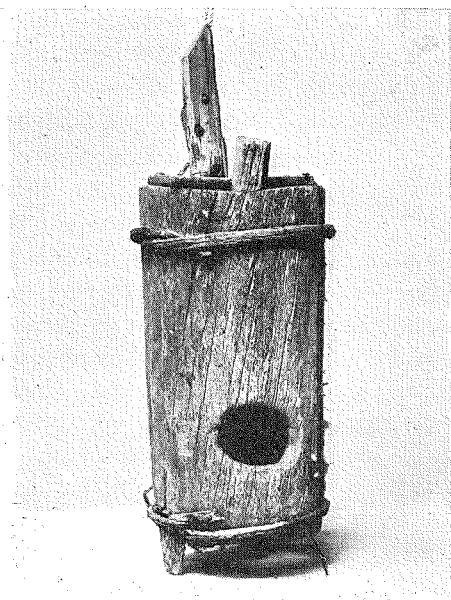

Fig. 2. Knipholk från Stensele socken, Västerbotten. Nordiska museet.

bruka Nybyggare hänga i träen wid Sjöar och Elfwar, urgräfdde trädstycken som Bistockar, deruti Sjöfogel i synnerhet lägga sina ägg, som borttages och nyttjas til sina behov.»⁸ J. Engström skildrar bruket av sådana holkar såsom allestädes vedertaget vid Lapplands vattendrag⁹, och en utförlig skildring av de metoder som användes lämnas också av A. V. Malm.¹⁰ I lappmarken äro knipholkarna ännu i våra dagar icke ovanliga. Jag känner dem till exempel från Arvidsjaur, fig. 1, från Gällivare (foto i Nordiska museets arkiv) och från gränstrakten mot Finland.¹¹ En synnerligen värdefull skildring av knipholkens användning i Norrbottens lappmark har lämnats av jägmästaren Edvard Wibäck. Han avbildar en holk från Storbäckens revir i lappmarken, förfärdigad av en ihålig trästock, täckt med skivor av granbark.¹²

⁸ Lappmarken, Sthlm 1922, s. 121.

⁹ Resa genom Norrland och Lappland, Sthlm 1834, II, s. 24, 92 f.

¹⁰ En vinter och tvenne somrar i Lappmarken, Göteborg 1851; s. 87 f.

¹¹ Svenska turistföreningens årsskrift 1928, s. 238; numera finnas i Nordiska museet ytterligare två knipholkar från Arvidsjaur, vilka båda använts av lappar.

¹² Skogen 1927, s. 63 ff.; Wibäck har där också sammanställt åtskilliga notiser ur den äldre litteraturen om knipholkens förekomst.

Från Västerbotten har Linné i *Iter Lapponicum* 1732 tecknat av en knipholk och härtill gjort följande anteckning: »Ett litet stycke bäter fram fick jag se 2:ne uphängde ugleungar, hvar till jag frågade orsaken. Rodarne wiste mig i högsta tallarna concava träcylindrer med botnar i bägge ändar och hohl på ena sidan, satte högst uppe i träden, dem de satt på dett ändar i dem wärpa skulle och de få äggen. Här hade de fått ugleungar för andungar.»¹³ Också J. W. Zetterstedt nämner från trakterna kring Ume älv om sådana »knipstommar», använda för beskattningen av knipanden på dess ägg.¹⁴ Från Sävar i Västerbotten avbildar S. P. Ekman en knipholk¹⁵ och från Stensele socken finnes en sådan bevarad i Nordiska museet, fig. 2. Holken är här förstärkt med två band runt omkring.

Också i Ångermanland har metoden att skatta sjöfågeln på ägg, såsom framgår av flera källor, varit vanlig i äldre tid. Utförligt skriver härom Erik Modin, sedan han påpekat att sjöfågeln på sätt och vis ersatte tamhönsen i våra dagar: »Överallt på lämpliga platser utmed sjö- och åstränder uppsattes i träden s. k. 'andstutar', stora hålkar gjorda af ihåliga trädstammar. I dessa värpte vissa andfåglar, 'stutanden' (knipan) och de båda skrakarterna, stundom äfven andra. Deras reden skattades efter en viss plan, men för att anden skulle få ligga ut sin kull plundrades de icke helt och hållet. Äggen kokades eller användes som äggröra. Ännu i början av 1870-talet förekommo kokta sjöfågelägg, såsom jag minnes, i barnens matsäcksutrustning till skolan om våren.»¹⁶

Från 1700-talets förra hälft finnas uppgifter om redskapets användning även från Jämtland. I sin utmärkta och banbrytande dissertation om Jämtlands Djur-Fänge skildrar sålunda Aeschill Nordholm, hur den förnämsta nytta jämtlandsbonden hade av änderna var deras ägg, som han tillvaratog i knipholkarna. »Hvar bonde, som bor nära vattnet, har merendels 20 a 30 sådana andstutar af hvilka han årligen kan få 7 eller 8 tjog ägg.» Nordholm lämnar också en teckning av redskapet ifråga och omtalar, att holkarna före användningen brändes svarta för att ej skrämma fåglarna. Från Norderön finnes i Östersunds museum utställd en »andstut».

Utförligt och detaljrikt såsom alltid skildrar hälsingeprosten Olaus Broman knipholken och dess användning i hans hembygd: »Knipstubbar, bära namnet af the siö-foglar som nämnas Knipor — — — ty the wärpa ther uti, och kunna bäst ther fångas; om Egaren så wil; dock tages ther ut häldre mång ägg, eller och ungar, än som honan ther wärper. The äro intet kost- eller konst-bara, dock i forna tider mycket dräktiga; ty the giöras af

¹³ *Iter Lapponicum*, Uppsala 1913, s. 39.

¹⁴ *Resa genom Umeå lappmarker*, Örebro 1833, s. 76.

¹⁵ *Norrlands jakt och fiske*, Uppsala 1910, s. 195.

¹⁶ *Gamla Täsjö*, Örebro 1916, s. 211.

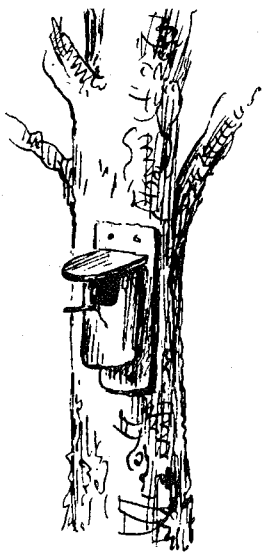

Fig. 3. »Skrækko-strunnka» på Färö, Gotland. Efter Säves Gotländska samlingar.

4 el. 5 kvarters lång och ihålig trä, omkretsen 1: aln eller något mera; såsom et trumb eller en stubbe; kunna och omläggas med band, såsom ena bytta; ofwan och nedan betäckas the med bottnar; nästan mit på then ena sidona göres et rundt håhl, diametern $1/4$ aln; hvilket håhl tiänar til fogeln(s) in- och ut-krypande utur stubban; men gent emot eller närmare åt öfre ändan göres et mindre håhl, som tiänar ther til, at som thessa stubbar altid och oundwikel. måste fästas up uti träen; then qwisten som afhugges och blif(we)r qwarsittandes wid träen, stickes in uti bemälte litsla håhl, som en krok at hänga knjpstubben på.»¹⁷ I annat sammanhang nämner Broman, att två eller tre par ofta kunde slå sig ner i samma holk »och ther wärpa mång ägg; 8: 9: 10: st. i kullen; ja! än flere när the efter handen borttagas; dock at 2 el. 3. st: jämt ligga qware, såsom bolägg, eller i theras ställe runda träklabbar såsom ägg; Thet och bör införas som et under, at sättes en hwjt pinne uti boet rätt up, wärper knipan så länge äggen warda jämt med pinnan, i synerhet när flere än et par äro om Knipstubben».¹⁸

Längs den mellanskandinaviska fjällryggen har knipholken begagnats åtminstone ned till Särna socken i Dalarna.^{18a} I andra delar av vårt land synes dess användning ha varit ganska sällsynt att döma av de sparsamma meddelanden som ingå i litteraturen och av den nästan totala avsaknaden

¹⁷ Glysisvallur, III, Uppsala 1918, s. 348.

¹⁸ A. a., III, s. 305; jfr även s. 505 f.

^{18a} Norrlands jakt och fiske, s. 196.

av hithörande föremål i våra museisamlingar. Alldeles särskilt värdefull är därför en av Edvard Wibäck meddelad notis från Småland: »Från 1880- eller möjligen början av 1890-talet erinrar sig författaren hava sett gamla, redan av tidens tand illa medfarna holkar vid en liten undangömd skogssjö inom Jälluntofta socken i Wästbo härad av Småland. I samma trakt plögade man också regelbundet tillvarataga oruvade lomägg, som blivit funna, samt använda dem vid tillredning av pannkakor — precis samma användningssätt, som flerstädes i den äldre litteraturen betecknas såsom lämpligt och brukligt vid tillgodogörandet av sjöfågelsäggen.»¹⁹ Emellertid finnas liknande uppgifter också från den småländska kustbygden. I J. Wallmans och S. E. Mobergs anteckningar under resor sommaren 1833 anföres efter pastorn i Loftahammars församling i norra Tjust: »I hans mors barndom bundos knipholkar i träden med vidior på Sladö då kniporna der värpte i stor mängd och skattades. Holkarna lika bistockar. Ett hål midt på för knipan.»²⁰ Samma sagesmän ha vi att tacka för en uppgift från Öro i Misterhults socken strax söder om Västervik, där »holkar sattes i Ekar för Alar Knipor, äfven begagnades de af Hålskräckor — hvaraf ännu hålkudden på södra sidan af Näfvelsö har sitt namn der för några år en holk syntes uti en ek. — Hålken 5 kvarter lång bredlapp för båda ändarna hål midtpå, fastspikades med en spik på hvardera ändan. Hålken stod på sned i en half rät vinkels lutning». Uppgiften kompletteras av en konstlös teckning.²¹

Märkligt är, att en udde vid Erstaviken nära Tyresö utanför Stockholm burit namnet »Knipholken», vilket förmodligen avser att markera förekomsten i äldre tid av liknande fångstredskap.²² Efter Kolthoff och Jägerskiöld omnämner också Ekman knipholkens förekomst för storkrake i Stockholms skärgård.^{22a}

Från Gotland lämnar P. A. Säve i sina Gotländska samlingar utförliga uppgifter om knipholkarnas användning. På Fårö uppsattes de i en tallskog cirka 100 alnar från stranden och 6 à 7 alnar högt från marken; de kallades här »skräkko-strunnkar», voro 1 aln höga och fastspikades på trädstammen med ett bräde. De vittjades om morgnarna, »då skräckan är till hafs att föda sig». Trädet, i vilket holken satt, var »knisladt rent från gre-

¹⁹ Skogen, 1927, s. 65.

²⁰ Manuskript i Nordiska museets arkiv, s. 183.

²¹ *Ibidem*, s. 159. Sedan detta skrevs har docenten Ivar Modéer i sin avhandling Småländska skärgårdsnamn (Uppsala 1933) lämnat flera värdefulla belägg på knipholkens användning i äldre tid efter hela Smålandskusten (a. a., s. 204 f.). Jmför även de av Modéer framdragna parallellerna från Östergötland och Södermanland!

²² Tyresö, Sthlm 1933, s. 34.

^{22a} Norrlands jakt och fiske, s. 196; museilektor Ernst Klein har iakttagit en knipholk i Svärta socken på Södertörn.

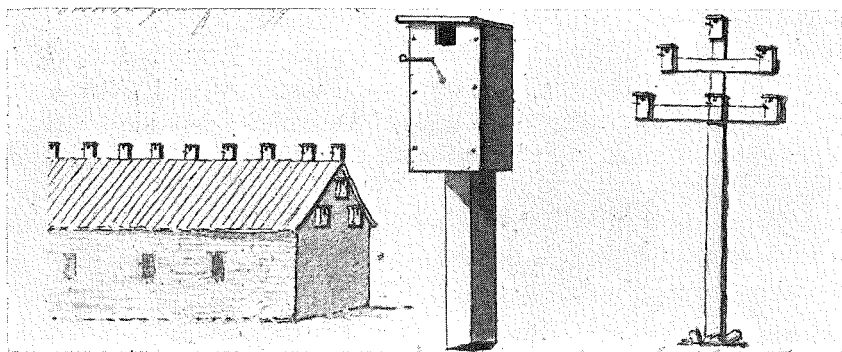

Fig. 4. »Stare Stuncker» på Gotland. Teckning i *Hilfelings Journal* 1797. Kungliga biblioteket.

nar och qvistar», och en liten stege hade man med sig. »På det sättet kunde han (Rasmus Sudergardar) af hvarje skräcka utan skada ta en 20 ägg; men hans vanliga antal 10 eller 11 ägg fick han alltid behålla i fred till utkläckningen.»²³ Sådana gotländska knipholkar omnämnas även av Wallman och Moberg, »7 à 8 på somliga tak»²⁴, samt avbildas av N. M. Mandelgren på en bild i hans *Atlas till Sveriges odlingshistoria*.²⁵ Emellertid är det understundom svårt att avgöra, om vi ha framför oss knipholkar, som avse äggtäkt, emedan på Gotland också förekommit, att man uppsatt sådana holkar för att tillvarataga fågelungarna, som användes som föda, precis på samma sätt som ännu i våra dagar råkor utgöra en omtyckt delikatess i vårt sydligaste landskap. Vi äga härom förträffliga upplysningar i G. Hilfelings journal öfver En Resa genom Småland, Öland och Gottland under Sommaren år 1797. En här meddelad skiss reproduceras som fig. 4, och jag anför ur den bifogade texten: »Både i Visby och öfverallt hvar jag framfarit, på Gottland hafva folket Machiner utsatta, till att låta Starar bygga bo uti — då man tager ungarne till mats såframt de blifva flygfärdige. Desse kallas *Stare Stuncker* och finnas Sådane upsatte på husgaflarne, ofta hela ryggåsen utåt, äfven i Trägårdar, i Trän, samt på Häkar utmed gärdesgårdar, ibland helt nära under fönstren, för att höra sången af dessa foglar. — Vid en gård kan ibland finnas 20 à 30 stn Sådane utsatte Stuncker, ja ända till 100etals på stora gårdar. Man tager aldrig de gamle starar, endast de unge och af första kullen — då de gamle åter värpa och utligga andra kullen, endast att alla de första borttagas, att ingen kommer ut eller undan. Man har sedan sagt mig, att man af 1-sta

²³ Manuskript i Uppsala universitetsbibliotek, III, bl. 82.

²⁴ *Ibidem*, s. 24 o. 27.

²⁵ Avdelningen Bostäder och bohag, I—II, Sthlm 1877, pl. XV, fig. 35.

kullen bör lämna ett par för afvelns skull, ty lika väl värpa de igen merendels andra kulln. Machinen göres af 4 hopspikade NB gamla brädlappar, litet öfver 1/2 aln långa och 7 à 8 tum breda med botten ofvan och nedan, Som ett litet Skåp. Den öfre botten eller Taket, som bör vara rörligt och endast medelst en Spik eller pinne baktill fäst, bör stå litet öfver på framsidan till Skjul för ett litet hål. — — — Man iakttagert att sätta en näsduk i hålet, då man vill skatta boet. Man brukar äfven en skjutlucka för hålet, som med ett streck bakifrån kan tilldragas om man vill taga de gamle stararne med. Staren har 6 à 7 ungar.»²⁶

Återgå vi till nordsvenskt kulturområde förtjänar nämnas, att lapparna i likhet med nybyggarna använt knipholkar t. ex. i Lule lappmark.²⁷ Från Norge har jag icke funnit mer än ett enda belägg på redskapets förekomst. Men att detta måste bero på en tillfällighet framgår bl. a. av Hjorthøys förträffliga beskrivning från Gudbrandsdalen: »Bønderne her have udhulede Stokke i Form af Trug, som de hænge ved Vandene i Træn, hvori disse Aender (Ager-Aender eller Stok-Aender) legge deres Eg og uden Tvivl deraf kaldes Stok-Aender. Den Bonde, som saaledes passer Stokken, lader altid Aenden beholde nogle Eg, og kan af hver Stok samles 30 Eg, foruden 5 à 6, Aenden ruger og udklaekker».²⁸ Från Finland avbildar T. Schwindt en knipholk från Vårdö. Särskilt vanliga synas dessa redskap ha varit bland Kola-lapparna, liksom de också förekommit i Ryska Karelen.²⁹

Längre österut möta vi knipholken bl. a. hos syrjänerna, och E. Hofmann avbildar en sådan, som till utseendet fullkomligt överensstämmer med de svenska.³⁰ Enligt uppgift av U. T. Sirelius lära de också förekomma »hos ob-ugrierna liksom hos flera andra nordliga folkslag».³¹

Knipholkens förekomst i Norden har karaktären av en specialiserad form för äggtäkt sådan den, såsom vi inledningsvis sågo, varit ganska utbredd mångenstädes i Nordeuropa. Den har sin förutsättning i den omständigheten, att många fågelarter just här uppe i Nordskandinavien ha sina häckningsplatser. Också andra, mindre specialiserade former för sådana häck-

²⁶ Manuskript i Kungl. bibl., s. 81 ff. Professor Nils Lithberg har välvilligt fäst min uppmärksamhet på denna gotländska sedvänja och på Hilfelings beskrivning. — Det är givetvis tänkbart, att Olaus Magnus med sina ovan anförda ord om hur man fångade fåglar i holkar kan avse ett med detta liknande förvaringssätt.

²⁷ Sigrid Drake, Västerbottenslapparna, Upsala 1918, s. 9.

²⁸ Beskrivelse over Gudbrandsdalens Proste, I, 1785, s. 36.

²⁹ Schwindt, Finsk etnografisk atlas I, Helsingfors 1905, s. 5; S. Paulaharju, Kolttain Mailta, Helsinki 1921, s. 76; I. Manninen, Die finnisch-ugrischen Völker, Leipzig 1932, s. 306 f.; J. Friis, Finnmarken, Ryska Lappland och Nordkarelen, Sthlm 1872, s. 325.

³⁰ Hofmann, Der nördliche Ural II, Petersburg 1856, s. 49; Manninen, a. a., s. 266 f.

³¹ Suomen kansanomaista kulttuuria, I, Helsinki 1919, s. 224.

ningsplatser ha, såsom Ekman visat, varit i bruk, åtminstone i Västerbotten.³² Ifråga om uppkomstsättet visar knipholken en viss beröring med den av mig i annat sammanhang granskade tanan för fångst av räv, i det att i båda fallen bakom »uppfinningen» ligger en direkt naturiakttagelse, i det förra fallet av hur hithörande vattenfåglar, alldeles frånsett människans åtgärder, med förkärlek slagit sig ned i trädstammar, som blivit urholkade av hackspetten och av den röta som uppstått efter dennes ingripande.³³ I detta sammanhang finnes dessutom anledning att jämföra holken med bistocken och dess även från vårt land kända prototyp, biträdet. Vi måste förutsätta, att också knipholken med sin slutna utbredning och sin även i detaljer allestädes återkommande överensstämmande form äger ett genetiskt sammanhang.

II. Torsionsfällan.

Nyligen har den finske forskaren Ilmari Manninen upptagit till granskning en typ av fångstredskap, som han benämner »torsionsfälla».³⁴ I den speciella form, som han betecknar som den nordeurasiatiska, framgår dess utseende i huvudsak av fig. 5. Genom en trækloss löper ett rätt grovt rep av hästhår eller dylikt, så snott att torsionskraften håller en tunga av trä hårt nedtryckt i avgillrat läge. Uppgillringen sker med hjälp av en undre tunga eller bygel och en i klossen intappad, uppstående pinne. I vårt land har denna fälla efter vad det vill synas i senare tid uteslutande haft användning i kampen mot råttorna.

Beträffande detta redskaps utbredning och historiska sammanhang har Manninen lämnat mycket förtjänstfulla bidrag. Däremot måste man ställa sig skeptisk emot de slutsatser denne forskare drager ur det svenska materialet. Han känner från Sverige två typiska exemplar från Dalarna och ett från Uppland (alla tre i Nordiska museet). Efter att ha påpekat deras fullständiga likhet med några finska exemplar yttrar han: »Die vereinzelt schwedischen Gegenstücke genügen nicht, einen westlichen Ursprung der finnischen Torsionsfalle annehmen zu lassen. Leichter lassen sich die schwedischen Fallen von den finnischen herleiten. Sie stammen ja aus den Landschaften, wo der finnische Einfluss uns nicht unerwartet, sondern eher annehmbar und natürlich vorkommt. Das gilt nicht nur von Dalarna, wo sich finnische Kolonisten im 16.—17. Jh. niedergelassen haben, son-

³² Norrlands jakt och fiske, s. 196 f.

³³ Rävтанан — ett gammalt nordsvenskt fångstredskap, Norrbotten, Luleå 1933, s. 36 ff.

³⁴ Manninen, Die nord-eurasischen Torsionsfallen, Eurasia Septentrionalis Antiqua VI, Helsinki 1931, s. 1 ff.; jfr även samme förf., Die Sachkultur Estlands I, Tartu 1931, s. 55 ff.

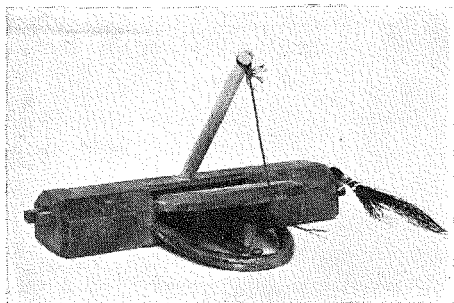

Fig. 5. Råttfälla med torsionskonstruktion. Mora socken, Dalarna. Nordiska museet.

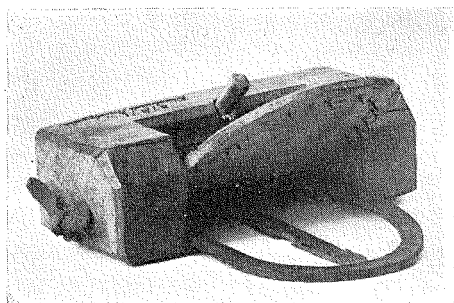

Fig. 6. Råttfälla från Värmlands finnbygder. Nordiska museet.

dern auch von Uppland, das Finnland geographisch noch näher gelegen, man könnte sagen vorgelagert ist.»³⁵

Denna djärva hypotes visar sig emellertid vid konfrontationen med rikligare material icke hålla streck. Jag har i det följande gjort en sammanställning av de säkert Ortsbestämda belägg som äro mig bekanta från Sverige. Såväl från Norrbotten som Västerbotten finnas exemplar i Nordiska museet, nämligen dels från Nederluleå socken och dels från Nederkalix. Från Rödön i Jämtland har museet i Östersund nyligen förvärvat en fälla av samma slag.³⁶ Vidare finnas i Nordiska museet en torsionsfälla från Hede socken i Härjedalen och tre från Dalarna, representerande Mora, Gagnef och Nås. I de samlingar som tillhöra Valbo hembygdsförening ingår vidare en fälla från Valbo socken i Gästrikland, med två tungor på klossen, den ena på fram-, den andra på baksidan.³⁷ I Nordiska museet åter förvaras liknande fällor från V. Färnebo socken, Västmanland, och Fröslunda socken, Uppland. På en fälla från Mangskog i Värmland utgöres den undre bygeln av ett hästskoformat järn och själva tungan är på undersidan beslagen med skarpa järnstift, fig. 6. Av största intresse äro några belägg från de sydsvenska landskapen. Så finnes bland de äldsta samlingarna i Nordiska museet en liten modell av en torsionsfälla från V. Torsås socken i Småland. Etnologiska undersökningens arkiv innehåller en år 1918 gjord teckning av en sådan från Vessige socken i Halland, därifrån också ett exemplar i samlingarna herrör. Slutligen finnes i Kulturhistoriska museet i Lund ett exemplar från Bohuslän, märkligt nog av

³⁵ Eurasia Septentrionalis Antiqua, s. 6.

³⁶ Jämten, Östersund 1932, s. 95 f.

³⁷ Om detta föremål har jag erhållit meddelande genom fil. kand. Birgit Laquist, Stockholm.

samma slag som fällan från Valbo i Gästrikland, en form som jag annars icke känner från Sverige, fig. 7.^{37a} Slutligen är även Dalsland representerat av en fälla från Holms socken, förvarad i fornstugan i Mellerud, samt ytterligare en utan uppgiven härkomst i Dalslands fornsal, Ödeborg.

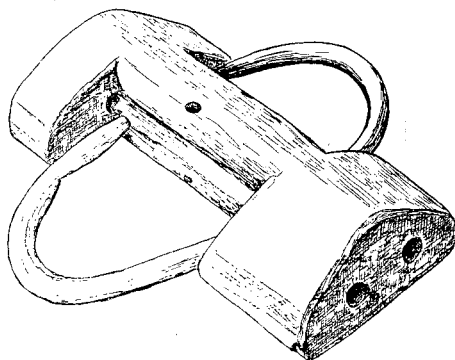

Fig. 7. Råttfälla från Bohuslän. Kulturhistoriska museet, Lund.

I Danmark har jag förgäves efterspanat torsionsfällan och ej heller i Norge förefaller den att ha varit allmän, åtminstone om man får döma av museisamlingarna. Jag har endast antecknat ett exemplar från museet i Elverum. Detta saknar ursprungs-beteckning, men kan, enligt vad museets föreståndare redaktör M. Hamlander benäget meddelat mig, med säkerhet anses härstamma från Österdalen. Av den allra största betydelse är förhållandet, att fälltypen i äldre tid förekommit även på Vestlandet. Vid ett besök, som jag år 1931 gjorde hos den kände samlaren godsägaren G. F. Heiberg på Amla i Sogn, berättade han på min fråga, att han från sin barndom mindes, hur man på gården haft en råttfälla av denna konstruktion med icke mindre än tre tungor i rad.

Det torde med full tydlighet framgå av redskapets nu skildrade utbredning, att det här icke kan vara fråga om finsk kulturpåverkan, jämför även kartan, fig. 8. Detta behöver givetvis icke med nödvändighet innebära, att den finska och baltiska förekomsten bör förklaras såsom sekundär i förhållande till den svenska.³⁸ Man torde i stället få räkna med att vi här ha framför oss ett kulturelement av hög ålder, som en gång haft vidare utbredning och spritt sig över en mycket bred front. Härpå tyder alldeles särskilt fälltypens förekomst också i mellersta och södra Polen³⁹ samt hos baschkirerna i östra Ryssland.⁴⁰ Sedan lång tid tillbaka ha torsionsfällorna haft allvarliga konkurrenter i andra typer, som efter allt att döma ha betraktats som mera effektiva. Bland dessa märkes särskilt klumpfällan, som utgöres av en uppgillrad tråkloss som nedfaller i en träram, fig.

^{37 a} I detta museum finnes ytterligare en fälla av normal typ men utan känd ursprungs-ort.

³⁸ Enligt vad amanuens Sam Owen Jansson meddelat mig finnes också från Lettland ett exemplar i museet i Riga.

³⁹ K. Moszynski, *Kultura Ludowa Slowian I*, Kraków 1929, s. 56.

⁴⁰ S. I. Rudenko, *Baskiry*, II, 1925, s. 9 f.

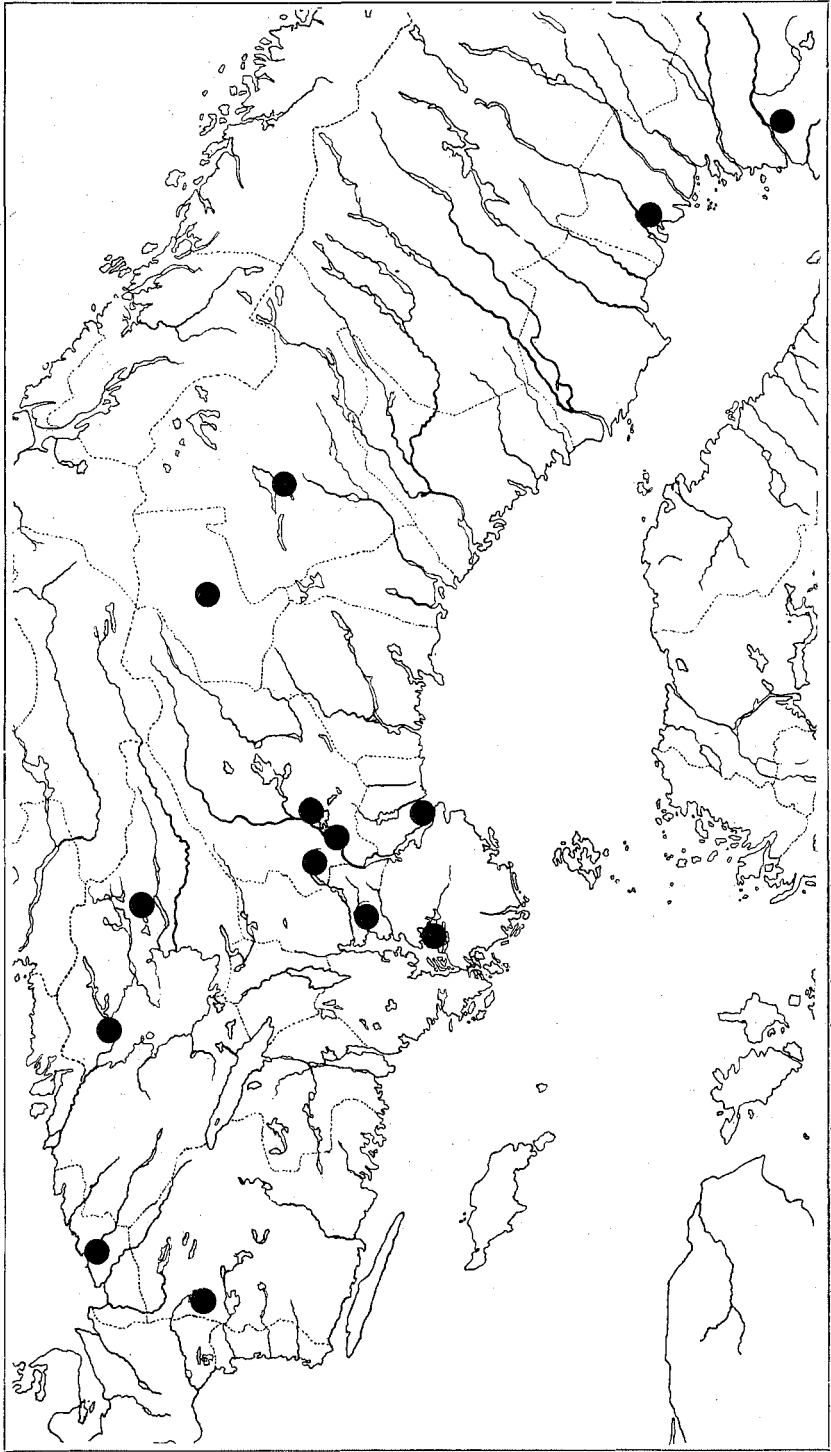

Fig. 8. Torsionsfällans utbredning i Sverige.
(Belägg i Dalarna tyvärr inprickade för längt åt sydost.)

9. Klumpfällan har en vid utbredning i Västeuropa och torde även den vara av en betydande ålder.⁴¹ Från Nysätra socken i Västerbotten finnes i Nordiska museet ett exemplar daterat 1742. Men också saxen och den mekaniska fjäderfällan av en typ, mera besläktad med den nu för tiden gängse, förefaller att bland svenska bönder relativt tidigt ha kommit i användning. Från Grangärde socken i Dalarna förvärvade sålunda sistnämnda museum år 1931 en rättfälla med stålfjäder, daterad så tidigt som 1704, fig. 10.

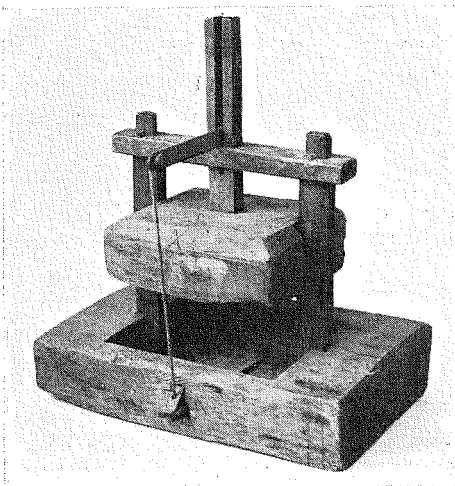

Fig. 9. Rättfälla med klumpkonstruktion. Näs socken, Dalarna. Nordiska museet.

Det torde vara omöjligt att tänka sig, att torsionsfällan från början haft användning för rättfångst. På ett mera primitivt kulturstadium kunna icke speciella fångstmetoder ha kommit i bruk för ett ändamål av en så ringa praktisk betydelse. Efter allt att döma bör man i stället betrakta torsionsfällan som en reliktföreteelse, som för oss åskådliggör ett nu i sin ursprungliga funktion utdött redskap. Manninen har även i sin ovan anförda uppsats påvisat, hur andra variationer av samma fälla långt senare spelat en betydande roll hos åtskilliga asiatiska folkslag vid fångst av smärre djurslag, såsom hermelin, hare m. fl.⁴²

III. Användningen av björksav som dryck.

I sin intima lilla skildring av gammal sed och tro i Kivik berättar O. Cappelín, hur ungdomen i fiskarebyn på palmsöndagen brukade vandra bort till skogen för att plocka sälgnoppar, som sattes i mössan eller knapphållet till ett värtecken. »Pojkarna kunde också taga sig för att 'suga bjorr-

⁴¹ Se t. ex. A. Bielenstein, Holzgebäude u. Holzgeräte der Letten II, Petersburg 1907, s. 598; G. Jekyll, Old West Surrey, 1904, s. 71; R. Vieli, Die Terminologie der Mühle, 1927, fig. 41 (Schweiz); Z. Bátky, Utmutató Néprajzi múzeumok szervezésére, Budapest 1906, pl. 13: 3 (Ungern); Vägledning genom geografiska museet i Belgrad 1924, fig. 27 (Serbien); L. Schulze, Makedonien, 1827 pl. XXV.

⁴² Sedan ovanstående skrevs har S. Lagercrantz i en undersökning om »slagnätet» också berört den nordiska torsionsfällan. Han hänvisar till möjligheten, att Olaus Magnus' beskrivning på ett fångstredskap för räv kan avse en fälla med torsionskonstruktion (Gotlandica, Sthlm 1933, s. 182 f.; även i Ymer 1933).

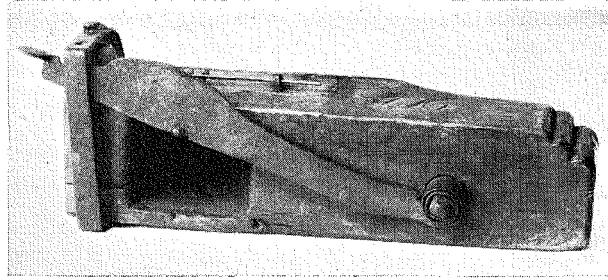

Fig. 10. Råttfälla med stålfjäder. Daterad 1704. Grangärde socken, Dalarna. Nordiska museet.

kesaft'. Att tappa björklaga var dock ej vanligt här som i Småland.»⁴³ Att inte den regelrätta tappningen av björksaft var alldeles obekant i Skåne kan man se också av andra uppgifter, t. ex. i F. Nilsson Piratens nöjsamma äventyrsbok *Bombi Bitt och jag*, där maj säges vara rätta tiden att tappa björksaft.⁴⁴ Men eljest är Cappelins hänvisning alldeles på sin plats, i det att metoden i Småland har varit mycket vanligare och rikare utformad. Från Urshults socken skriver Samuel Krok år 1749: »Wårtiden tappa de watn af Biörckarne, som de kalla Biörklag, den de förwara mäst hela sommaren medelst ilagd gäst, och är en läskande och angenäm drick. Somlige lägga ock deri pors.»⁴⁵ Efter uppteckningar i Kronobergs läns hembygdsförbunds folkminnesarkiv finnas ännu utförligare uppgifter från 1800-talets förra hälft, avseende Vislanda socken. Här brukade man om vårarna i tjällossningen tillvarataga saven icke blott i björkarna utan även i lönnarna. »Man sågade då av en större gren på trädet eller borrhade ett hål i stammen och i detta hål sattes en 'tåjn' eller en urholkad träplugg, och på denna tåjn, som var en halv aln lång och liknade en liten ränna, hängdes en kruka för att samla hop saften.» Björklagen kokades och dracks varm, »eljest fick man 'kållan' (frossan)». Man kokade även kaffe på den och bryggde ett slags »survälling», en rågmjölsvälling med jäst i, som fick stå och jäsa en dag, innan man åt den.⁴⁶ En annan uppgift från det centrala Småland om hur vanlig björklagstappningen var, finna vi i en av J. A. Göths på konkreta episoder ur folklivet så rika skildringar. I *Raskens Zenobia* berättar han sålunda om hur den odygdiga ungdomen lyckades få en folkilsken tjur att ränna in ena hornet »i ett av hålen som var borrhade

⁴³ Cappelin, *Gammal tro och sed i Kivik*, Lund 1932, s. 24.

⁴⁴ A. a. 1932, s. 9.

⁴⁵ Krok, *Urshults pastorats inbyggares seder*, Växjö 1922, s. 42.

⁴⁶ *Hyltén-Cavallius-föreningens årsbok*, Växjö 1932, s. 90.

i björken, när de tappade björklag på vårarna».⁴⁷ Från norra delen av Kalmar län har banmästaren Hj. Johansson, Västervik, ställt till mitt förfogande bilden fig. 11, på vilken man ser tappning av björklagen med ten och flaska på ovan skildrade sätt. P. A. Säve har en värdefull uppgift från Gotland. »Fordom brukade fattigfolk», skriver han, »i sav-tiden af björken tappa bärkeskvalla, som brukades i stället för dricka; ett stort friskt träd kunde ge en kanna skvalla på dygnet eller vanligen 10 kannor på 14 dagar, men hon upphörde med att rinna när löfven begynte slå ut».⁴⁸

På i huvudsak samma sätt synes man åtminstone i de flesta mellansvenska landskap ha tillvaratagit björklaken om vårarna, än mera tillfälligt som njutningsmedel för stunden, än mera som ett led i hushållningen. Jag känner uppgifter härom från Östergötland, Västergötland, Dalsland, Värmland, Uppland och Dalarna. Mera fylliga meddelanden föreligga särskilt från sistnämnda landskap. Från Älvdalens socken har sålunda Levander antecknat: »Med en grov borr borrade man ett hål i björkstammen tämligen nära marken, knackade med hammare in en ihålig tallpinne i hålet och lät laken rinna ned i ett ämbar, under vilket sattes stenar, om det ej lämpligen kunde ställas på marken. Björklaken behandlades sedan med malt och jäst såsom vid vanlig brygd.»⁴⁹ Också i Mockfjärd och Malung hängdes ett kärl under tapphållet och det kunde ta ett dygn eller så, innan kärlet var fyllt.⁵⁰ Från Floda socken har Keyland publicerat en uppgift om att man i stället för mjölk eller vatten använde björksav att knåda degen med, »varigenom brödet erhåller en mycket god, sötaktig smak».⁵¹ Till slut kan även minnas om den ståtliga upptakten till Erik Axel Karlfeldts Vårbild:

»Hög rullar älven mellan våta slätter.
Björkarnas sav ur borrad näver sprutar.»

Från de nordsvenska landskapen saknar jag uppgifter om björklakens användning som dryck, men helt säkert måste detta förhållande — åtminstone delvis — bero på en tillfällighet.

Beskrivningar på tillvaratagandet och tillagningen av björksav ingå ofta i bevarade receptsamlingar från 1700-talets slut och 1800-talets början. I en sådan, som nyligen kommit i Nordiska museets ägo, redogöres för hur man tillverkar »Champagne-vin af Björklaka». Till receptet är fogad följande anmärkning: »Björklakan bör tagas först då Björkarne börja rinna och hälst af sådana som stå på fet mark. Efter tappningen bör hålet väl

⁴⁷ A. a., Sthlm 1931, s. 182.

⁴⁸ Säve, Skogens sagor, Visby 1877, s. 21.

⁴⁹ L. Levander, Livet i en Älvdalsby, Sthlm 1914, s. 53.

⁵⁰ Enligt meddelanden av amanuenserna Olle Homman och Ola Bannbers, Stockholm.

⁵¹ N. Keyland, Svensk allmogekost I, Sthlm 1919, s. 72.

igentäppas med en träplugg, så lider Björken deraf ingen skada.» En liknande förtänksamhet nämnes också som regel i en uppteckning från Väla socken, Uppland, där det säges att man nästa år tog upp ett nytt hål bredvid det gamla; björken tog emellertid på längden skada.⁵² — Björklakens användning som dryck också i borgerliga kretsar är styrkt genom många omnämmanden i litteraturen, av vilka några äro anförda i Svenska Akademiens Ordbok under »Björklake». Här behöver endast minnas om Bellmans ord: »Björklake är mitt lif och brännvin är min helse.»⁵³

Tillvaratagandet av björklaken är en sedvänja som möter oss även i Norge, ehuru tydligen icke vanlig i alla bygder. Från Idde socken i Smaalenene säges bruket att tappa björkarna vara sällsynt⁵⁴, men från Seljords socken i Telemarken lämnar H. Wille en utförlig beskrivning på tillvaratagandet och beredningen av saven.⁵⁵ Vilken omsorg som understundom ägnades tillagningen av denna dryck framgår även av ett recept från Hadeland: »Bjerkesevje er sød og god. Denne Bjerkesaft Koges 1 Time med Pudder- eller Rafinade-Sukker, Rosiner eller törre Stikkelsbær, og afklares med 2de Aeggehvider ved Afskumning, og melkevarm tillsættes med Gang, samt æser till Gangen falder; derefter opfyldes paa et Anker og opspunses i Kjælderen, og naar den efter 3 Ugers Færløb er klar, om-tappes paa tilkorkede Bouteiller.»⁵⁶ Redan vid 1500-talets slut annoterar Peder Claussön Friis från Finnmarken: »Om Vaaren udj Aprili er Barchen fuld aff Safft oc Vand, saa at (om) mand da hugger eller stinger igien-nom Barchen, daa udløber der søt Vand, aff somme Trae søder end aff somme, vell Tønder fulde aff et Trae, paa 8 eller 14 Dags Tijd, indtill Løffuen springer ud, saa stillis det. Det Vand bruger Hiurder oc Schouhugger till at driche».⁵⁷ Samstämmade härmed äro J. Bureus' uppgifter angående de svenska lapparna vid ungefär samma tid: »När lappen får ondt i maghan af saltlös mat, tagher han lijtet af saven som han har taghit om våren och gömt i Näverskäppa vinteren övver».⁵⁸

I Åbotrakten i Finland iakttog den holländske gesanten Anthonis Goeteris år 1616, hur man tappade björklake vid lövsprickningen och lät laken uppsamlas i ett upphängt kärl. Björklaken »giver en svalkande, syrlig och hälsosam dryck, och man kan även brygga ett gott öl av densamma».⁵⁹ Enligt Sirelius hade björklaken åtminstone i norra Satakunda en flerfaldig

⁵² Uppteckning i Nordiska museets arkiv.

⁵³ »Ceremoniel — — på Barbara dag — — 1769», Sondéns uppl. I, s. 96.

⁵⁴ Hoff, Topographisk Journal II, Kristiania 1794, s. 13.

⁵⁵ Wille, Beskrivelse over Sillejords Præstegield, Kristiania 1786, s. 95 f.

⁵⁶ Hammer, Topographisk Journal VI, 1797, s. 142 f.

⁵⁷ Claussön Friis, Om diur, fiske etc., Kristiania 1881, s. 135.

⁵⁸ J. T. Bureus, Sumlen, Sthlm 1886, s. 218; jfr även Sigrid Drake, a. a., s. 156.

⁵⁹ S. Hildebrand, En holländsk beskicknings resa, Sthlm 1917, s. 153.

användning. Samme forskare nämner också, hur lapparna samlade laken genom att i björkstammarna skära fatlika fördjupningar, ur vilka de sedan hämtade drycken.⁶⁰ Levande är bruket i de baltiska länderna. Från 1700-talet nämner A. W. Hupel, hur björksaven årligen samlas och användes dels till dryck, dels vid vin- och ättikstillverkning. Understundom skall man också ha tillverkat sirup av den.⁶¹ Tappning från ett hål långt ner på stammen i ett på marken stående ämbar omtalas från 1830—1840-talet från Litauen, där man drack saften antingen söt som den var eller också syrad.⁶² Det senare bruket överensstämmer med rysk sedvänja. Enligt D. Zelenin dricka ryssarna björklaken antingen frisk eller också syrad med malt, vax, bönor, rågbröd eller ekspån. Också här samlas saften stundom i en fatliknande fördjupning i stammen och öses ur denna med en sked. Men man känner även den andra metoden att sära stammen med en yxa och att insätta ett rör, genom vilket saven rinner ner i ett kärl. Också lönn-saft tillvaratages på detta sätt.⁶³

Tillvaratagandet av björklake förekommer vidare hos en hel rad av nord-eurasiatiska folk. Så är till en början fallet hos de i nordöstra Ryssland boende baschkirerna. Georgi berättar att de vid drickandet använde ihåliga örtstänglar.⁶⁴ Vidare omnämnes den från votjakerna⁶⁵, liksom den av gammalt är känd från kamtschadalerna⁶⁶, itälmerna och tunguserna i nordöstra Asien.⁶⁷ I en av de äldsta mera detaljerade folklivsskildringarna som överhuvudtaget finnas, nämligen den persiske geografen Raschid-ed-dins (1247—1318) berättelse om uriankhaj (sojoterna), omnämnes, hur infödingarna skära i björkstammarna och samla upp saften som de dricka i stället för vatten.⁶⁸

Synnerligen märkligt är emellertid, att mot detta i stort sett nordliga utbredningsområde svarar ett mellaneuropeiskt. Redan i slutet av 1600-talet omnämner nämligen J. Valvasor i sin ståtliga monografi över Krain den sunda dryck man erhöll av björkens saft genom att sära stammen eller borra i den.⁶⁹ Till denna förekomst på jugoslaviskt område kunna fogas belägg åtminstone från Böhmen, Bosnien och Bulgarien. På de båda först-

⁶⁰ U. T. Sirelius, Suomen kansanomaista kulttuuria I, Helsinki 1919, s. 338.

⁶¹ Topographische Nachrichten von Lief- und Ehtland II, Riga 1777, s. 491.

⁶² Cappeller-Charpentier, Le monde oriental I, Sthlm 1906, s. 106.

⁶³ D. Zelenin, Russische Volkskunde, Berlin-Leipzig 1927, s. 122.

⁶⁴ G. Georgi, Beschreibung aller Nationen, S:t Petersburg 1776—80, s. 180.

⁶⁵ I. Manninen, Die finnisch-ugrischen Völker, Leipzig 1932, s. 248.

⁶⁶ G. W. Steller, Beschreibung von dem Lande Kamtschatka, Frankfurt-Leipzig 1774, s. 75.

⁶⁷ A. Byhan, Die Polarvölker, Leipzig 1909, s. 66.

⁶⁸ Här anförd efter Ermans Archiv für Wissenschaftliche Kunde von Russland, XIX, 1859, s. 458.

⁶⁹ Die Ehre des Hertzogthums Crain, Laibach-Nürnberg 1689, s. 353.

Fig. 11. Tappning av björksäv i kruka. Södra Vi socken, Småland.
Foto Hj. Johansson 1926.

nämnda ställena suger man ej sällan saften med särskilda sugrör, alldeles som baschkirerna. Det gäller här både björk-, lönn- och boksäve.⁷⁰ På en vid utbredning i Mellaneuropa tyder även ett medeltida belägg, anført av Moriz Heyne ur en tysk källa.⁷¹

Den geografiska utbredning som vi sålunda kunna konstatera för björklakens användning som dryck överensstämmer nära med den som är be-tecknande för en hel mängd andra ålderdomliga kulturelement. Man brukar räkna med att dessa i viss grad äro tecken på en sammanhållning, ett slags samgående i kulturutvecklingen mellan de olika folkslag som bebo Nordeuropa och Nordasien, det s. k. nordeurasiatiska området. Man har mången gång varit benägen att betrakta de norra delarna av vårt land som den västligaste utlöparen av detta kulturområde. Emellertid visar det sig ej sällan vid en närmare granskning, att dessa kulturelement kunna konstateras ha förekommit också längre söder ut. Så är t. ex. fallet med de ovan i korthet berörda torsionsfällorna. I den nyligen publicerade undersökningen om rävtanan, ett ålderdomligt nordsvenskt fångstredskap, har jag sökt visa att också detta måste antagas ha haft utbredning även söder om Östersjön.⁷² Särskilt har ofta de inre delarna av Småland, alltså det småländska höglandet visat sig i sällsynt grad ha bevarat metoder och redskap, som eljest ej låta sig påvisas annat än i Nordskandinavien och österut.

⁷⁰ Anförda av Arthur Haberlandt, Buschans Völkerkunde III, Berlin-Leipzig 1926, s. 332 f.

⁷¹ Das deutsche Nahrungswesen, Leipzig 1901, s. 150. — Jfr ock O. v. Hoverka und A. Kronfeld, Vergleichende Volksmedizin, I, Stuttgart 1908, s. 70.

⁷² Se not 32 ovan; i anförda undersökning har det av G. O. Hyllén-Cavallius i Wärend och Wirdarne II, Sthlm 1868, s. 59 meddelade belägget på rävtana också i Småland tyvärr blivit förbisett.

Detta förhållande, som vi nu senast sett exemplifierat i användningen av björklake som dryck, låter sig endast förklara på ett sätt: dessa kulturelement måste tidigare ha haft en långt vidare utbredning i norra och även i mellersta och västra Europa. Gent emot den påfallande enhetliga kulturen i medelhavsländerna, den mediterrana odlingen alltså, har stått en kultur norr om Alperna, som väl icke var lika enhetlig som den förra men i jämförelse med förhållandet i senare tider förvånansvärt homogen. Liksom den mediterrana haft livliga förbindelser med Främre Asien, med Centralasien och Östasien, har den nordeuropeiska kulturen stått i en mång- en gång säkerligen rätt livlig växelverkan med den nordasiatiska. Vad våra speciellt fennoskandiska förhållanden angår, måste man härvid tänka sig, att sammanhanget i många fall gått över trakterna söder om Östersjön, alltså över de baltiska länderna och norra Tyskland, såsom vi för den äldsta bebyggelsens tid i Norden också med arkeologiens hjälp kunna konstatera varit fallet.^{72a}

Ur denna synpunkt blir det en angelägenhet av vikt att framdraga motsvarigheter till våra nordliga kulturelement också från Mellaneuropa. Tyvärr möter detta genom den ojämna behandling som den folkliga kulturen här ännu fått i den vetenskapliga litteraturen stora svårigheter, liksom det ligger i sakens natur att sådana belägg skola vara sparsamma, då odlingen i de flesta fall under långliga tider stått under den kraftigaste påverkan från den mediterrana kulturen. Användningen av björksaven som dryck också inom ett stort område i Mellaneuropa erbjuder i detta sammanhang ett betydande intresse, och säkerligen torde man väl kunna framdraga åtskilliga andra kulturelement med en liknande geografisk karaktär.⁷³

Det kan förefalla, som skulle tappning av björksaven och dess användning som dryck vara en alltför naturlig sak, för att dess förekomst på olika håll skulle behöva äga ett inre sammanhang, men denna invändning är näppeligen berättigad, när tappningen sker på ett så pass överensstämmande sätt inom hela utbredningsområdet. Däremot kunna vi på etnologiens nuvarande ståndpunkt icke taga ställning till frågan, om något sammanhang finnes med den tappning av trädsaft, som också möter inom andra kulturer (såsom t. ex. tillvaratagandet av palmsaft i Indien etc.). Detsamma gäller i viss mån den bekanta tappningen av lönsaft för sockertillverkning hos Nordamerikas indianer, ehuru sannolikheten väl här talar för en förbindelse.⁷⁴ Insamlingen av kåda för användning såsom läke- och njut-

^{72 a} Förf., På skidor, Sthlm 1933, s. 153 f; jfr även T. Itkonen, Finskt museum, Helsinki 1933, s. 73.

⁷³ Jfr härmed förekomsten av skidor på jugoslaviskt område, På skidor 1933, s. 96 ff.

⁷⁴ Se t. ex. D. Jeness, The Indians of Canada, Ottawa 1932, s. 43 f.; jfr F. W. Waugh, Iroquois Foods and Food Preparation, Ottawa 1916.

ningsmedel kunde här även vara anledning att beröra; jag avser emellertid att vid annat tillfälle upptaga dithörande problem till behandling.

Av betydelse är däremot att åtminstone med några ord antyda en omständighet som kunnat bidra till att konservera metoden med björksavens tillvaratagande, en omständighet som också till en del kan förklara björksavsdryckens hemorts rätt speciellt inom den nordeuropeiska och nordasiatiska kulturen. Det framhålles vid många tillfällen, hurusom björksaven ofta hade en särskild uppgift som antiscorbutiskt medel. Här må endast påpekas Hammers yttrande 1797: »Den er blodrensande mod skjörbjugisk Skarphet.»⁷⁵ Jag har i annat sammanhang haft anledning att beröra den stora betydelse som den folkliga farmacien tillade alla dessa självuppfunna medel till förebyggande och bot av skörbjuggen, den hems-kaste av de sjukdomar som följde de kött- och fiskätande nordeuropeiska folken i spåren.⁷⁶ Bland dessa läkemedel har säkerligen björksaven sedan uråldrig tid varit ett av de mest anlitade och samtidigt ett av de mest effektiva.

Summary.

The paper deals with three cultural elements which have this much in common that they illustrate the wider occurrence in earlier times of things which are now all but exclusively confined to the north of Scandinavia.

The first of these things is a special form of the method prevalent in many parts of northern Europe for gathering eggs of wild birds which are to be used for food. It is a fairly common practise, especially in the north of Sweden, for peasants to place along the water's edge hollowed out wooden blocks in which loom and merganser settle and make their nests. At certain intervals the owner of these artificial nests plunders them, always leaving, however, some few eggs to be hatched.

Already Olaus Magnus (1555) mentions the use of these artificial nests, which since then have frequently been referred to in topographical literature. According to the writer such nests have been known to occur so far south as in Småland and in the Isle of Gotland. In this isle the artificial nests are used also for starlings, in this case the youngs being taken away and used for food.

Hollowed out wooden blocks of a similar kind have also been found in Norway, Finland, Russian Karelia, among the Ob Ugrians and the Syriensians. They were formerly no doubt far more generally and widely used.

In the second part the writer gives an account of the occurrence in Sweden of the so called torsion trap (see fig. 5—7) which is there used chiefly for rat-catching, the construction being a strongly twisted cord which

⁷⁵ Topogr. journal VI, 1797, s. 143.

⁷⁶ Svenska kulturbilder XI, Sthlm 1932, s. 141.

presses down a tongue-like flapper inserted between its fibres. When sprung this flapper hits the animal and squeezes it to death.

A Finnish scholar, Dr Ilmari Manninen, has dealt with these traps and advanced the hypothesis that their occurrence in Sweden is due to Finnish influence in connection with the immigration of Finns in the 16th and 17th cent. The author of this paper is now in a position to establish that these traps have occurred so far south as in Halland and so in Norway both in Östlandet and Vestlandet, and that consequently this theory does not hold good. On the contrary, it is probable that the torsion trap was formerly far more widely used not only for rat-catching but for trapping generally, as is still the case among certain Siberian tribes. As a rat-trap it has been superseded by other types, e. g. the »weight-trap» (see fig. 9) and modern steel traps of various kinds.

The last section is devoted to an investigation concerning the use of birch-sap as a drink, especially among Swedish peasants. The custom of tapping birches in spring for their sap is still common so far south as in Småland and even here and there in the east of Scania. In earlier literature we find this custom referred to as prevailing among the middle and upper classes in the central provinces of Sweden, where the sap was used for making a kind of wine or cider.

Birch sap is largely used as a drink also in Finland and in the Baltic countries, in various parts of Russia, and among several tribes in northern Asia. But it is far more remarkable that the custom is known to occur in a district in central Europe, i. e. among the Austrian Alps, in Yugoslavia and Roumania. In Krain it was found to exist already in the 17th cent. It is evident that in earlier times this custom was spread over a far wider area, and the writer adduces several other circumstances which bear witness to a far wider occurrence north of the Alps. The fact of its coinciding with the northern cultural area is, according to the writer, to some extent due to the importance and use of birch-sap as an antiscorbutic, scurvy being one of the commonest and most terrible diseases among the fish- and meat-eating peoples.

In conclusion the author advances the theory of a fairly uniform cultural area north of the Alps, which, however, already at an early date must have been driven back and split up by influences of a more advanced and modern trend emanating from western Europe. Before that time North-European culture must have stood in marked opposition to Mediterranean civilization, even though later on the latter gradually began to exercise a strong influence on northern Europe, to some extent directly, but, especially as far as Scandinavia is concerned, far more indirectly, via the culture of western Europe.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Nordisk kultur XXVII: Konst. Utg. av Haakon Schetelig.
Bonnier, Stockholm, Aschehoug, Oslo, och Schultz, Köpenhamn, 1931.
466 s. 8°. Pris kr. 17:75.

Många och vackra ord och löften ha sagts och givits om det skandinaviska samarbetet. Med det stora samlingsverket Nordisk kulturs planläggning och påbörjande har nordisk samling — tack vare stöd av Clara Lachmans fond — åtminstone på ett område stolt förverkligats. Som huvudredaktörer för Nordisk kultur stå tre professorer i nordiska språk: Otto v. Friesen, Uppsala, J. Brøndum-Nielsen, Köpenhamn, och Magnus Olsen, Oslo. Att initiativet tagits från språkmannahåll, beror givetvis på att den nordiska språkforskningen är längre hunnen än sina systervetenskaper och framför allt har det säkra och fasta stödet av akademiska lärostolar. Den ensidighet, som man skulle kunna befara genom en helt av språkmän bestående redaktion, synes verket gå fritt ifrån så långt man nu kan döma av planen. I redaktionssekreteraren, intendenten Sigurd Erixon, Stockholm, har ju också sakforskningen fått sin representant. Sammanlagt kommer verket att omfatta 30 delar, redigerade av specialredaktörer. Kulturlivets olika sidor komma här att behandlas: språk och ortnamn, bebyggelse och social organisation, handel och samfärdsel, bostadsskick och näringar, dräkt och slöjd, tideräkning och folkfester, folketro och lek etc.

Verkets planläggning kan givetvis bli föremål för diskussion, i vilken dock hänsyn måste tagas till de rent praktiska förutsättningar som funnits. Den i huvudredaktörernas förord omnämnda lexikaliska uppställningen skulle näppeligen varit en stimulans för ett allmännare intresse eller verkat inspirerande på det vetenskapliga arbetet. Nordisk kulturs program omfattar kulturen i Norden under forntid och medeltid ävensom de traditioner från dessa tidsepoker som senare leva kvar. Denna bestämda och klara formulering måste ses som en komplettering och underrubrik till verkets alltför omfattande titel, som annars lätt kan ge anledning till missförstånd.

Förebildlig för uppläggningsen av seriens enskilda delar äro de arkeologiska partierna i volymen Konst. Framställningen är här uppdelad på en serie kapitel, i vilka varje författare behandlar hela det nordiska materialet för ett visst tidsavsnitt eller beträffande en viss karakteristisk företeelse. Bidragen äro avpassade efter varandra och bilda sammantagna en

klar och levande framställning av vår förhistoriska kultur, där de olika ländernas insatser ses i sitt inbördes sammanhang. Här har professor Schetelig glänsande löst sin uppgift, och härmed borde också hans uppdrag ha varit slut. Anordningen med flera redaktörer kommer att tillgripas i andra delar och hade varit lämplig även i det föreliggande arbetet. Man måste beklaga, att dispositionen i de förhistoriska partierna inte följts i fortsättningen, där nu i stället varje land behandlas för sig. Redaktörens motivering härför är ingalunda övertygande, allra minst för medeltidskonstens vidkommande. Den begränsning, som denna erhållit, kan vara fullt berättigad med hänsyn dels till andra delar i serien, dels till de handböcker som redan finnas i ämnet. En framställning uppdelad på tid eller art men behandlande hela det nordiska området i sammanhang skulle dock även inom den snäva ram, som stått till förfogande, givit mer än vad som blott kan få karaktär av kompendier till Svensk Konsthistoria, Danmarks Kunst etc. — Utrymmet tillåter att i övrigt endast nämna namn och titlar. Om konst och konsthantverk under stenåldern skriva Johs. Bøe, Bergen, och C. A. Nordman, Hälsingfors. Bronsåldern samt keltisk och romersk järnålder behandlas av Johs. Brøndsted, Köpenhamn, och Gunnar Ekholm, Uppsala; vikingastilarna av Jan Petersen, Stavanger, och Sune Lindqvist, Uppsala. Slutligen ha arbetets redaktör och C. A. Nordman skrivit om bildframställningar och finländsk ornamentik under järnåldern. Som författare till partiet om medeltidens konst stå: Henrik Cornell, Stockholm, Christian Elling, Köpenhamn, Einar Lexow, Bergen, K. K. Meinander, Hälsingfors, och Matthias Þorðarson, Reykjavik.

I ett arbete av Nordisk kulturs art måste givetvis allmogekulturen intaga en betydande plats. Här gå uråldriga traditioner fram till vår egen tid. På många områden äro de bevarade forntida eller medeltida minnesmärkena så få, att om inte det folkliga materialet stode till buds skulle vetandet här endast visa gapande luckor. Men i förhållande till denna sin betydelse intager den nordiska etnologien jämförd med arkeologien och konsthistorien alltjämt officiellt en undanskymd ställning. Det vetenskapliga bearbetandet av det rika materialet har härigenom inte heller haft samma lyckliga yttre förutsättningar. Under det att uppgiften för de arkeologiska och konsthistoriska medarbetarna i *Konst i första hand* varit en sammanfattande, har det för författarna till folkkonstkapiteln framför allt gällt ett nyskapande. De ha fått vandra på jungfrulig mark, och de förberedande undersökningarna ha här krävt ett arbete, vars omfång långtifrån framgår av antalet tryckta sidor. Även i folkkonstdelen kunde en uppdelning efter t. ex. material ha varit välmotiverad. Men genom folkkonstens starka nationella särart äro här olägenheterna med en

geografisk uppdelning dock mindre. Därtill kommer, att det svenska bidraget, författat av Sigurd Erixon, genom sin principiella inriktning även tjänar som inledning till de övriga, mera kortfattade kapitlen. Erixon drar t. ex. upp de för all folkkonst viktiga linjerna mellan bruks- och lyxkonst, mellan gemene folks och specialisternas konstutövning, mellan männens och kvinnornas insatser. Till ett missförstånd av Nordisk kulturs planläggning synas de norska, danska och finska folkkonstkapitlen lätt kunna ge anledning, författade resp. av Gisle Midttun, Oslo, Jørgen Olrik, Köpenhamn, och K. K. Meinander. Här har nämligen medtagits åtskilligt, t. ex. norsk blomstermålning, finska ljuskronor från 1800-talet, danskt broderi, där författarna själva inte ifrågasätta någon medeltida härstamning. Endast de svenska och isländska bidragen, det senare av Matthias porðarson, ha i överensstämmelse med verkets plan konsekvent försökt följa de medeltida traditionerna i folkkonsten.

Med all rätt kan Nordisk kulturs huvudredaktion i sitt förord konstatera, att den stora bildningssökande allmänheten »med alltjämt ökat intresse vänt sig till de kulturella sidorna av vår folkstams historiska gärning.» Förvisso kan Nordisk kultur bygga på ett redan vaket intresse, men själv har verket såsom opinionsbildande en stor missionsgärning att fylla. Det är då så mycket mer glädjande, att ett arbete som detta även i det yttre, i namn, planläggning och volym, fått förutsättningar att skapa respekt för den nya uppfattningen om vad som varit det väsentliga i folkens historia. Nordisk kulturs huvudredaktion ställer i utsikt, att verket skall utkomma med minst två delar om året. Det vore av stor betydelse, om detta löfte kunde förverkligas med precision; 30 delar betyda ändock en lång tidrymd av år. Men det är ett jätteverk, som kräver en hängiven medarbetarskara, villig att offra arbete för en stor uppgift.

Sigfrid Svensson.

P a u l J o h a n s e n, Die Estlandliste des Liber census Daniæ. Mit vollständigem Fascimile, 2 Abbildungen, 2 Siegeltafeln, 5 Karten im Text und 5 im Anhang. Hagerup, Köpenhamn, och Wassermann, Reval. I. und II. Halbband. 1012 s.

G. E. Klemming återgav 1851 »kung Valdemars jordebok» — benämningen härrör från Sven Lagerbring — dess ursprungliga placering i Kungl. Bibliotekets codex A 41, från vilken den avskilts av I. G. Sparwenfeldt. Alltifrån Klemmings grundläggande undersökning ha åsiktsbildningarna varit livliga kring »jordeboken». Dess Estlandslista blev föremål för en ingående analys redan i Carl Schirrens år 1859 utgivna avhandling »Beitrag zur Verständniss des Liber census Daniæ» men har därefter

under lång tid stått mera i skymundan för forskningen, något som haft sin enkla förklaring däri, att nordiska vetenskapsidkare i regel sakna de möjligheter att intränga i hithörande spörsmål, som skänkas av en allsidig bekantskap med samtliga de språk — bl. a. estniska, plattyska, nordiska språk, latin och ryska — på vilka källmaterialet till Östbalticums medeltidshistoria är fördelat. Men om det moderna verket över Estlandslistans 27 sidor i den lilla oktavhandskriften låtit länge vänta på sig, tillfredsställer det i gengäld de högsta anspråk, då det nu omsider framlagts av arki-varien Paul Johansen i Reval.

Arbetets första, textkritiska del är rik på fruktbarande uppslag. Enligt förf. utgör Estlandslistan i sitt förevarande skick en »renskrift» av en text, som tillkommit i tvenne etapper. Det äldsta textskiktet bilda ortnamnen med vidfogade uppgifter om antalet »hakar». Ett närmare studium av namnens inbördes ordningsföljd har givit vid handen, att de äro samlade i vissa grupper, vardera inrymmande en viss reseroute, och förf. ledes till slutsatsen, att ortnamnslistan i sin helhet emanerar från präster, som 1219 —1220 på uppdrag av ärkebiskop Andreas Sunesson genom »politiska dop» fört de gammallivländska landskapen Reval, Harrien och Wierland in under den danska regimen. Man skulle gärna sett, att förf. mindre summariskt avvisat möjligheten, att ortnamnsförteckningen återgår på något Svärdsriddarordens register (s. 125, noten). — Listan har senare utnyttjats av en ny redaktör och har då erhållit tillägg, som röja samband med planer på en revision av länsinnehaven i norra Estland. Förf. har lämnat bestickande skäl för sin uppfattning, att denna senare redaktör varit den danskfödde revalsbiskopen Torkil och att listan i sin utvidgade form härrör från år 1241. Att länsförhållandena blivit synnerligen tillkrånglade under tiden från den första danska erövringen (1219) fram till fördraget i Stensby (1238), illustreras till fullo därav, att Wierland under denna tid växlat regim 12 gånger: självständigt under två års tid hörde landskapet för övrigt i tredubbla repriser till resp. Danmark, Svärdsriddarorden och ett slags påvlig »kyrkostat» i Livland samt en gång till vardera ärkebiskopen i Riga och Tyska orden. — Det sammelband, som intill 1929 — då handskriften vid det svensk-danska arkivaliebytet överlämnades till riksarkivet i Köpenhamn — burit signum Codex Holmiensis A 41, har utgjort en enhet redan på 1200-talet, och enligt Johansens uppfattning ha dess olika partier blivit sammanförda på föranstaltande av drottning Margareta (Språnghäst) för att utgöra en lärobok för den unge konung Erik Glipping.

I avhandlingens kulturgeografiska avsnitt möta bl. a. undersökningar om bebyggelsens omfång i 1200-talets danska Estland, befolkningstätheten, den kyrkliga indelningen, handels- och militärvägarna, storgodsens

uppkomst och byalagens sprängning. Nära 400 sidor ha ägnats listans ortnamn. Ur svensk synpunkt är det kapitel av speciellt intresse, som avser norra Estlands strandbebyggelse. Enligt Johansen ha områdena närmast kusten varit obebodda under äldre tid och först på 1200-talet och senare tagits i besittning av den svenska befolkningen, som alltså här är vida yngre, än vad i allmänhet antagits. I listans »uncus» ser Johansen icke blott en enhet för skatteuppbörden utan jämväl en beräkningsgrund för de olika byarnas andelar i allmänningarnas ängar, hedar, svedjeland, villebråd, fisk, vilda bin. Man torde ha rätt att inlägga en viss reservation mot förf:s åsikt, att »uncus» bör betraktas som »ein Kernpunkt des altestnischen Gesellschaftslebens» (s. 230), »als altestnische Einrichtung der vordeutschen Zeit — —, einerlei von wo er ursprünglich entlehnt sein mag, sei es von germanischen oder baltischen Völkern» (s. 212). Han visar sig här ha förbisett, att »uncus» uppträder även i jordebokens mångomskrivna Femernlista (fol. 135 v. och 136 r.; se S. Aakjærs facsimile-edition, 1929), som tydligt anger, att ön haft en blandad dansk och slavisk befolkning.

Betydelsefulla sociala förhållanden belysas även i avhandlingens tredje parti, vilket under ständigt hänsynstagande till ett vittutgrenat källmaterial från senare tider vidgar sig till en framställning av den estländska adelns äldsta historia. Varken stat eller kyrka spelade en roll jämförlig med de adliga vasallernas. Vissa släkter ryckte tidigt till sig makten. Redan 1241 låg i det närmaste tredjedelen av Estlands privatdomäner i händerna på fem tyska familjer: Kivel, Lode, Wrangel, Buxhövden och (förmodligen) Hastfehr. Ätten Wrangel bär namn efter den i Estlandslistan upptagna byn Uvarangulæ i Wierland.

Det ligger i öppen dag, att Johansens arbete — som är försett med utmärkta ort- och personregister och en uttömmande bibliografi — har mycket att giva åt svensk vetenskap. I första hand kommer det att skänka uppslag åt bebyggelsegeografien och ortnamnsforskningen och åt adelshistorien och den politiska historien, men även andra kulturhistoriska discipliner i vårt land skola erhålla värdefulla impulser från detta magistrala bidrag till utforskandet av ett äldre skede inom den under århundraden fortskridande östbaltiska kulturlegeringen.

Salomon Kraft.